

A kötet I. megjelenését támogatták:

AROMA Rt., Gyöngyös
VAMAV Kft., Gyöngyös
MEZŐGÉP Kft., Gyöngyös
Friss Levegő Kft., Mátrafüred
Fenyveskert Étterem, Mátrafüred
Borostyán Étterem, Mátraháza
Hegyalja Hotel, Mátrafüred
Mátrai Házak Kft., Gyöngyös
Egererdő Erdészeti Rt., Eger
Heves Megyei Közgyűlés Művelődési Bizottsága, Eger

Címlapon: A város címere a lebontott városháza homlokzatáról, 1777.

Latin felirat magyarra fordítva körülbelül így hangzik:

„Miként a farkas képes volt legyűrni dühét, ugyanúgy a szenátus is eréllyel megtette azt, s ezért a szelíd és boldog nép a nyugalom időszakát éli.”

Gyöngyös Város Önkormányzata

Gyöngyös

Helytörténeti olvasókönyv

Felelős szerkesztő:

Fűkőh Levente

Szerkesztő:

B. Gál Edit

Gyöngyös, 2003

Kiadja Gyöngyös Város Önkormányzata

Felelős kiadó:

Hiesz György polgármester

Szerzők (a fejezetek sorrendjében):

Fűköh Levente 1

Molnár Tamás 2

Szabó J. József 2

Hajagos József

B. Gál Edit

Pálosné Nagy Rózsa 5

Fülöp Lajos 6

Molnár József 7

Sarkadi József 8

Németi László 9

Lovász Béláné 10

Lektorok:

Fűköh Borbála

Horváth László

Zsidai László

Fotó:

Lónyai Györgyné

Németi László

Mátra Múzeum Fotótár

Dobó István Vármúzeum Fotótár

ISBN 963 202 907 0

Készült a *mondAe Kft.* nyomdájában

Felelős vezető: Nagy László. Tel.: 06 30 944-9332

Tartalom

Kedves Olvasó!	7
A Mátra természetrajza	9
A Mátra kialakulása, tájféldrajzi tagolódása	9
A Mátra növényvilága	15
A Mátra állatvilága	26
Gyöngyös hegye	30
A Mátra és Gyöngyös védett természeti értékei	42
Kirándulások Gyöngyös környékén	50
Gyöngyös és környéke legkorábbi településtörténeti képe	52
Óskor	52
A római kortól a középkorig	59
Várak a Mátrában	63
Gyöngyös társadalomtörténete	70
A honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig	70
1301-től a mohácsi csatavesztésig	72
A török hódoltság időszaka (1526–1699)	76
A Rákóczi-szabadságharc (1703–11) előzményei és környékbeli eseményei	86
Gyöngyös a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig	90
Gyöngyös az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban	101
Az önkényuralom és a dualizmus időszaka (1849–1914)	105
Világégés, városégés, forradalmak (1914–1919)	110
A város újjáépítése és a II. világháború (1919–1944)	113
Gyöngyös gazdaságtörténete	116
Mezőgazdaság	116
Kereskedelem	128
Ipar	132
Néprajz, a hagyományok őrzése	147
A palócok	147
Az erdő szerepe a gyöngyösi és Gyöngyös környéki emberek mindennapi életében	148
A gyöngyösi kapások és a szőlőművelés	154
Szokások, hagyományok	154

	Az emberi élethez kapcsolódó szokások – lakodalom	159
	A Mátra környékén élők viselete	160
	A mátraalji nyelvjárás	165
F.L.	Táj és nép	165
	Nyelvjárási sajátosságok	167
M.J.	Gyöngyös oktatástörténete	178
S.J.	Vallási, egyházi emlékeink	186
	A Szent Bertalan-templom	186
	A közös sors vállalása: a város és a ferencesek	188
	Felekezeti viták – a török „vallási türelme”	190
	Zsidók és arnótok Gyöngyösön	192
	Az „ispitály” és a szőlő temploma	193
	A keresztútjárás emlékezete: a Kálvária	195
	A város még egy szép templommal gyarapodik	196
	Gyöngyös város építészettörténete	197
	Gyöngyös város építészettörténeti korszakai	197
N.L.	Gyöngyös építészeti és városképi fejlődése	200
	Műemlékek	208
	Művészetek, művelődés, egyesületek	228
	Zenei élet	228
L.B.	Színjátszás	229
	Kaszinó	230
	Egyletek és társulatok	230
	Sajtó	231
	A Mátra Múzeum	235
	Könyvtár	236
	A szervezett sportolás	237
	Gyöngyös kiemelkedő személyiségei	243
	Ajánlott irodalom	255

Kedves Olvasó!

A Gyöngyös című helytörténeti olvasókönyv alapjaiban új vállalkozás a gyöngyösi témájú könyvek sorában. Bár az elmúlt évtizedekben, sőt évszázadokban igen sokan, köztük neves történészek, tanárok, közéleti személyiségek vállalkoztak arra, hogy összefoglalják a város történelmét, természeti környezetének sajátosságait, jelen kiadványunk formabontó a maga nemében.

Míg korábban az volt a jellemző, hogy egy-egy szerző próbálkozott megbirkózni a feladattal, ezúttal a városban élő általános és középiskolai tanár, egyetemi oktató, muzeológus (biológus, történész), könyvtáros, levéltáros, építész, nyelvész fogott össze, hogy egy-egy fejezetbe tömörítve tekintse át mindazokat az értékeket, amelyek Gyöngyös egyediségét adják, amelyre az itt élők méltán lehetnek büszkéek, amikor gyöngyösinek vallják magukat.

Egy ilyen vállalkozás soha nem lehet teljes, hiszen az egyes fejezetek a lektorok minden igyekezete ellenére magukon viselik írójuk egyéniségét. S ez így van jól. A szerzők, szerkesztők vállalt feladata volt, hogy egy olyan könyvet (ismerettárat) hozzanak létre, amelyet mindenki, aki városunk múltja iránt érdeklődik, haszonnal forgathasson.

Reméljük, ezt a célkitűzésünket az olvasók igazolják majd a könyv használata során. Igyekeztünk úgy összeállítani az egyes fejezeteket: természetrajz, településtörténet, gazdaságtörténet, néprajz, nyelvtörténet, egyházak, építészettörténet, műemlékek, közösségi élet (kultúra, sport), kiemelkedő személyiségek, hogy azokban mindenki megtalálja a számára fontos információkat. Ha valakiben hiányérzet fogalmazódik meg, attól megértést kérünk, hiszen mire a kézirat nyomdába került, már mi is neki tudtunk volna látni a folytatás megírásának.

Az ismerettár szerzőinek nem titkolt célja volt, hogy a kötet információs adatbázisként álljon mindazok rendelkezésére, akik városunk múltja iránt érdeklődnek. Ezt szolgálja sajátos tipográfiája is, amely az adatok bizonyos csoportját a könnyebb kereshetőség érdekében eltérő betűtípussal jelzi. Ugyanakkor gondoltunk azokra is, akik a konkrét adatok mellett egy-egy témakörben el kívánnak mélyedni. Ezt egyrészt az ún. keretes forrásszemelvények segítik, másrészt a kötet végén összeállított ajánlott irodalom.

Igyekeztünk megfelelni annak az elvárásnak is, amely ma határozott célként fogalmazza meg a helytörténeti ismeretek oktatásának szükségességét. Ezért a kötet írásakor arra törekedtünk, hogy már az általános iskola felső tagozatában biológiát,

Romhányánál vívták. E határozatlan kimenetelű ütközet után fokozatosan visszazo-
rultak Északkelet-Magyarországra. Szolnok 1710 októberében, Eger novemberben
került a labancok kezére. Gyöngyös 1710. november 28-án hódolt meg a császári se-
regeknek. A kilátástalan katonai helyzetben kötötték meg 1711-ben a szatmári bé-
két, amely az ország és a kurucok számára kedvező feltételeket tartalmazott. A ren-
di alkotmányon túl a résztvevőknek amnesztiát biztosított, beleértve birtokaik meg-
tartását is. Ez Rákóczi és néhány társára csak azért nem vonatkozott, mert ők nem
fogadták el a békét, s az új uralkodóra, III. Károlyra nem tették le a hűség esküt.

Gyöngyös a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig

A XVIII. század a termelőerők újjászerveződésének az időszaka. Ennek egyik lényeg-
es eleme a népességszám növekedése volt. Gyöngyös népessége 1746-ban 5046,
1785-ben 9832, 1828-ban 14426, 1848-ban 14870 fő volt. A növekedés a természe-
tes népszaporulat mellett a betelepedésnek is köszönhető. Legnagyobb számban to-
vábbra is a Felvidékről érkeztek, köztük szlovákok, akik folyamatosan beolvadtak a
magyarok közé. Kimutatható a németek betelepődése is. 1769-ben 140 német család
élt a városban, főleg kézművességgel foglalkoztak. Hamar beolvadtak ők is, 1795-
ben csak 146 magyarul nem tudó németet mutattak ki. A XIX. században gyakran
már csak a nevek utaltak viselőjének szlovák, vagy német származására. A növeke-
déshez hozzájárultak a betelepülő zsidók, és a korszak elején az arnótok is. A népes-
ség-növekedés kihatott a város területi növekedésére és arculatára is. A város meglé-
vő területén jellemzővé vált a sűrű beépítés. Miután az adót telkekre vetették ki, azo-
kon egymás mögött több is épült, s az utcára nyíló kapu levételével kialakultak az
úgynevezett zsellérközpök (12. ábra). Kialakult a mai Dózsa György, illetve Veze-
kényi utca, a Kis Hóstyának nevezett városrész a mai Mátrai út vonalától a Belső-
Mértes patakig terjeszkedett. Tőle északra kialakult a Miklósvárosnak nevezett rész.
Nyugati irányba terjeszkedve kialakult a mai Deák Ferenc és a Damjanich utca, a
Nagy-patak mentén a Víziváros és a Sziget városrészek. A vásártér (Búzapiac, ma
Koháry út) körbeépítésével megindult a város keleti terjeszkedése is (XVII. tábla).

A megnövekedett népesség kihatással volt a gazdálkodásra is. Gyöngyös nagyon
szűk határokkal rendelkezett. Encs- és Bene-puszták is csak némileg enyhítették a
helyzetet. 1799-ben a művelési ágak a következőképpen oszlottak meg: erdő 45,5%,
szántó 24,1%, szőlő 17,1%, legelő 10,1%, rét 3,2%. Még 1699-ben a város rendel-
kezett a határban lévő földekkel, de ez a XVIII. századra folyamatosan megszűnt.
A belső határ feletti rendelkezés a földesurak kezébe ment át. A város rendelkezésé-
ben 1740-re jőszerivel csak a pusztai földek maradtak, így az 1600 hold szántóból
csak 600 hold.

A népesség növekedése éppen a szántóföldi gazdálkodásban okozott a legna-
gyobb problémát. A gazdák számának megnövekedésével sem a földesurak, sem a
város kezén lévő szántók nem voltak elegendők. Vélhetően ez már a XVI–XVII.
században is okozott problémát, de a törökök kiűzésével járó népességcsökkenés

12. kép. A Solymos (Petőfi) utca 1880 körül

ezeket megszüntette. A település belső határában csak kevés gazda birtokolt tartó-
san különböző nagyságú, jobbágytelekhez tartozó földet. A város minden évben má-
jus 5-e környékén újraosztotta a szántókat a gazdák között házsor szerint. (Vélhe-
tően a földesurak is újraosztották a rendelkezésük alatt álló szántókat jobbágyaik-
nak.) 1720-ban már nem jutott mindenkinek szántó föld. Akinek nem jutott, az a
következő évben kapott. Később már éveket kellett várni, hogy valakire ismét ráke-
rüljön a sor, 1820 körül már 16 évet. A kiosztott földparcellák kicsik voltak, ame-
lyek a megélhetést nem nagyon tudták biztosítani. Jobbágytelkekben számítva
egynyolcadtól is kisebb töredéktelkek voltak. A földeket sokáig kétnyomásos mód-
szerrel művelték, s csak az 1770-es években tértek át a háromnyomásos gazdálko-
dásra, amelynek révén valamelyest több földet tudtak megművelni.

Ilyen helyzetben következett be Mária Terézia 1767-es úrbéri rendelete. Ez nem-
csak a jobbágyoknak a földesurak felé történő szolgáltatásait, hanem a jobbágytelek
nagyságát is megszabta. (A föld minőségétől függően 1 jobbágytelekhez 18 hold
szántó, 7 hold rét, $\frac{3}{4}$ hold belső telek tartozott.) Megszabta azt is, hogy egymástól el
kell különíteni a földesurak saját kezelésű majorsági és a jobbágyok által művelt úr-
béres földeket, az úgynevezett telki állományt. A törvény által előírt úrbéres rende-
zésre Gyöngyösön 1771-ben került sor. Miután kevés volt a szántó, amelyre akkor
890 gazda tartott igényt, jobbágytelkeket nem lehetett kialakítani. Így Gyöngyös la-
kói jogilag jobbágytelekkel nem rendelkező házas, vagy házatlan zsellérek lettek.
Házai után taksát fizettek a földesuraknak.

A rendelkezésre álló szántók a lakosság szükségleteit nem fedezték. Több gazda

a szomszédos települések határában bérelt szántót. A szántóföldi gazdálkodás korlátozott volta tovább erősítette a szőlőtermesztést. A XIX. század első felére a korábban szétosztható 600 hold 273 holdra csökkent, mivel 58 hold a földesurak majorságává vált, 172 hold pedig a városban élő nemeseknek lett kiosztva minden évben. A fennmaradó 98 hold városi majorság (55), postaföld (15), plébánosok illetményföldje (16) és temetőhelynek fenntartott föld (11) volt. A felosztható földeknek a csökkenése az ellentétek egyik forrása lett a város és a földesurak között.

Gyöngyös lakóinak többsége 1771-től jogilag zsellérnek számított, de ezen belül jelentős rétegzettség alakult ki. A vezető réteget a városban lakó földbirtokosok képezték. Utánuk következtek az armális nemesek, akik közül többnek sikerült szert tennie adómentes városi belső telekre, illetve külső birtokokra, amivel az első kategóriába emelkedtek. (1754–55-ben 91 nemesi család 148, az 1848-as választói névjegyzékben 96 család 180 tagját írták össze.) Többségük még a XVII. század folyamán szerezte armálisát, illetve máshonnan költözött be. Ők adták a város folyamatosan gyarapodó értelmiségi rétegének (ügyvédek, gazdatisztek) nagyobb részét is. Többségük szőlőműves vagy kézműves, illetve mindkettő volt. Abban különböztek a hasonló foglalkozást űző közrendűektől, hogy nem fizettek állami adót, s választójoguk révén részt vehettek a megye politikai életében.

A közrendűek többsége szőlőműveléssel, vagy a korlátozott lehetőségek között szántóföldi gazdálkodással foglalkozott. Felső rétegük hasonló, vagy jobb vagyoni helyzetben volt mint az armális nemesek. Ők a város irányításában is aktívan részt vettek. Sokan azonban nem rendelkeztek megélhetésükhöz elegendő szőlővel. Ők alkották a kapások rétegét, akik napszámosként dolgoztak tehetősebb gazdáknál. 1828-ban 1818 házas és 505 házatlan zsellér mellett 505 kézművest és 77 kereskedőt írtak össze. Ebben benne vannak a házbért (taksát) fizető armális nemesek is. A kézművesek és kereskedők számának a megnövekedése a város gazdasági fejlődésének az egyik mutatója. Sok kézműves szőlőműveléssel is foglalkozott. Köztük szintén voltak jelentős vagyoni különbségek. A kézművesek és kereskedők közül sokan a zsidó és arnót közösségbe tartoztak.

A XVIII. század, különösen annak második fele, a rendi közigazgatás közszolgáltatásává válásának időszaka. Az igazgatás és jogszolgáltatás területén kiépült egy állandóan működő hivatalrendszer, melynek működésében egyre nagyobb szerepet kapott a szakszerűség. Ez megfigyelhető a mezővárosok, így Gyöngyös esetében is, ami részben új feladatok és tisztségviselők megjelenésében figyelhető meg (XVII. tábla).

A bíró és a tanács foglalkozott első fokon a büntetőperekkel és a polgárok közötti jogviszony különböző területeivel. Ezeket külön kezelték az igazgatási kérdésektől. A XIX. század első felében ezekben jogi segítséget biztosított a városi ügyész, aki jogi ügyekben kifelé, illetve az úriszék felé is képviselte a várost. A tanács bírósági hatásköre nem terjedt ki a városban élő nemesekre. Ők a maguk közül választott nemesi hadnagy hatáskörébe tartoztak.

Kiemelt feladatot jelentett a különböző adók beszédése. Az állami adó a hadiadóból és a vármegyének fizetendő háziadóból állt. Ezek Gyöngyösre eső összegét a

Gyöngyös bíráinak eskümintája

Én N. N. esküszöm az élő igaz Istenre, ki az Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromságra, Boldogságos Szűz Máriára és Istennek minden szentekéire, a Szent Evangéliumokra. Hogy ez jelen való esztendőben valakiknek ügyök vagy pörök előttem forog és igazíttatik, mindeneknek személyválogatás nélkül ígéretet, adományt, szeretetet, gyűlölséget, atyafiságot, egyszóval minden emberi tekintetet hátra tévén, tehetségem szerint, amennyire a közönséges igazságot eszemben vehetem és megismerhetem, mind szegénynek, boldognak és boldogtalannak igazságot szolgállok és szolgálhatok. Mindeneknek fölöttem pedig az igaz élő Istennek tisztességére, az anyaszentegyháznak is épületére és előmenetelére minden tehetséggel igyekszem és törekedem, mind az anyaszentegyháznak s mind plébániának a kicsiny javait és jódelmét oltalmazom, azokból semmit el nem idegenítek, sőt azokból, amit tudok és értek hogy elidegeníttettem, előttem járó egyházi rendeknek mentől hamarabb lehet, értékre adom, és a szent egyháznak részére helyreállítani igyekszem. Városunknak is igazságát, szabadságát és eleitől fogva bevett és megrögzött szép szokását, dicséretes törvényét, végzését és statutumait minden ágaiban megtartani, jószágoctskáját és mindennemű jódelmét minden erőmmel őrzem, oltalmazni, és amennyire lehet, szaporítani igyekszem, azokból a közönséges rendelkezés kivül magamnak semmit sem tulajdonítok, annak fölöttem mind szerencsés, s mind szerencsétlen állapotokban előállok, szegény városunknak s benne lakos községnek javára, hasznára, előmenetelére és épületére személyválogatás nélkül, tehetségem szerint szolgálni igyekszem. Isten engem úgy segítjen, Boldogasszony és Istennek minden szentjei. Ámen.

(Gyöngyös város jegyzőkönyvéből)

vármegye határozta meg, amelyet a város vetett ki a lakosaira. A hadiadó beszédésére és kezelésére 1761-től létrejött a hadiadószedő tisztsége. A város saját céljára is szedett be adót, amelyet a házipénztárban kezeltek. Kezelője a perceptor volt. A város a földesurakkal külön szerződésben egyezett meg a nekik fizetendő pénzdóról (taksa). Beszedői a földesurak megbízottai voltak. A tulajdonosok házaik után úgynevezett „dinnyeborral” is tartoztak a földesuraknak. A szőlők után dézsmát (tizedet) fizettek. Egyházi tizedet a lakosoknak borból és gabonából kellett fizetni. Ezt eleinte a város, majd később (1757) a földesurak megbízottai szedték be.

A rendészeti feladatok közé tartozott a közbiztonság megteremtése és a tűzvédelem megszervezése. Utóbbira külön rendszabályokat alkottak, betartatása feladata lett minden hivatalnoknak, városi alkalmazottnak. Védekezni kellett a patakok gyakori áradásai ellen is. A feladatok közé tartozott az erkölcsi felügyelet és az idegenrendészet. Utóbbihoz tartozott a jövevények ellenőrzése, valamint az arnót és zsidó közösségek felügyelete. A város iparrendészettel is foglalkozott. Döntött a céhek közötti vitás kérdésekben. Vigyázott arra, hogy a város javait a céhek ne károsítsák meg.

A városi életvitel megteremtése számos feladatot rótt a tanácsra, például a városrendezést, városi ingatlanok karbantartását. Gondoskodni kellett a város tisztaságáról, ivóvízellátásáról, utak, hidak építéséről, karbantartásáról, majd a közvilágításról (1834). Sok problémát okozott a patakok elszennyezése, amelyben elsősorban a vizet használó csapók, szűcsök, vargák és mészárosok voltak a ludasok.

A város terjeszkedése a temetők elhelyezkedésében is problémát jelentett. A köztemetők a XVIII. század elején még a városon kívül voltak (a felső a mai Epreskert út déli íve mentén, az alsó az Alkotmány úttól délre). A század végére mindkettőt meg kellett szüntetni. Az alsót beépítették, a felsőből pedig selyemhernyó tenyésztése céljából epreskertet alakítottak ki. Helyettük létesültek a ma is meglévők, a Felsővárosi a XVIII. század végén, az Alsóvárosi pedig a XIX. század közepén. Temetkezésre használták a Szent Erzsébet-templom kriptáját és kertjét is.

Sokrétű feladatot jelentett a város gazdálkodása, amelyhez egy sor tisztségviselő kapcsolódott. A perceptor, vásárbíró és borbírák mellett új tisztségviselők jelentek meg. A sör- és pálinkabírák a maguk területén hasonló feladatot láttak el mint a borbírák. A város a XVIII. század elején egy, majd a későbbiekben két sörházat működtetett. Később tisztségüket megszüntették (1762), feladatukat a borbírák látták el. A hegybírák a város szőlőterületeit felügyelték. A város erdőinek felügyeletére erdőbírákat választottak (1772). Az erdei művelés irányítását a XIX. század elején szakértett erdészre bízták. Létrejött a két pusztabíró tisztsége is. Felügyelték az Encs- és Bene-pusztán található művelés alatt álló földeket, erdőket és malmokat. A benei pusztabíró egyben erdőbíró is volt. Külön tanácsstag látta el a XVIII. század elejétől a mészárszékek, a század végétől pedig a pipis-hegyi kőbánya ellenőrzését, amelyet bérbe adtak. A gazdasági tisztségviselőknek szoros elszámolási kötelezettségük volt a város felé.

Kezdetben a várost illető adóügyekkel kapcsolatos feladatok a perceptor hatáskörébe tartoztak. Ebbe a feladatba kapcsolódtak be a fertálymesterek. A város négy ne-

gyedre, fertályra lett felosztva (1761), amelyek élére két-két fertálymester került. Az adószedés mellett nekik kellett közvetíteni a tanácsi utasításokat fertályukba, s közreműködtek azok végrehajtásában, valamint rendészeti feladatok ellátásában is. A tanács a lakosság körében elvégzendő alkalmi feladatokkal is ellátta őket. Később öt fertályban 10 fertálymester működött. Elöljárójuk a kvártélymester lett.

A kvártélymester tisztsége a városba szállásolt katonaság körüli teendők ellátására létesült. Az ő feladata volt a katonai épületek gondviselése is. A városban a katonák számára 1719-től létezett kvártélyház, de ez nem felelt meg a céljának. Az új táncos kvártélyházat megyei költségen építették meg (1767–74), ez a mai Vármegyegaz kvártélyházat megalakult 12. (Nádor-) huszárezrednek, majd az őket felváltó lovas ezredeknek. Az épületben 1809-től katonai kórház is működött (13. kép). A városban időző és átutazó tisztek számára 1767-től tiszti kvártélyházat hoztak létre. Erre a célra Grassalkovich Antal tulajdonában lévő Három Rózsa vendéghogadó épületét vették bérbe (Fő tér 19.).

A városra oktatás terén is hárultak teendők. A városi elemi iskolai tanítók alkalmazása mellett, meg kellett oldaniuk az iskola elhelyezését és épületének karbantartását is. A Norma-iskola 1798-ig a gimnázium épületében működött. A gimnáziumot 1773-ig a jezsuita, 1776-tól a ferences rend működtette, de feladatokat rótt a városra is. Telket biztosított a gimnáziumi épülethez (1752), amelynek karbantartásához is hozzá kellett járulnia. A város kezelte a gimnázium működéséhez kapcsolódó alapítványok egy részét és szedte be a tandíjakat.

A város feladatai megnövekedtek az egészségügy területén is. Orvosokat és szü-

13. kép. A lovassági kaszárnya (ún. Vármegyeház) a századfordulón

lésnőket alkalmazott. Erre 1770-tól Mária Terézia kötelezte is a törvényhatóságokat és a népesebb településeket. Közadakozásból 1838-ban létrejött a város közkórháza, amely céljára br. Orczy Józsefné engedte át egyik gazdasági épületét (Dózsa Gy. út 22.). A kórházi ágyak száma előbb 12, majd 24 volt. Első főorvosa Horner (Vezekényi) István lett (14–15. kép). A működésére létrehozott alapítványt a város kezelte. Létesültek gyógyszertárak is (1785, 1809). Működött az ispotály, amelyben koldusok, magukra maradt idős emberek és gondozásra szoruló szegények lettek elhelyezve. 1761-ben új épületet építettek számukra (volt 2. Sz. Általános Iskola). Az ispotály működését szőlőbirtok, ház és malomjövdelem, valamint magánszemélyek adományai és alapítványok fedezték, amelyek a város kezelésében voltak. A szociális gondoskodás a XIX. század elején kiterjedt az egyedül maradt nőkre és a fogyatékosokra is.

A feladatok sokasodása megnövelte a városi adminisztrációt, a hivatalos levelezést, amelyek elvégzésére a jegyző már nem volt elegendő. A XVIII. század elején megjelent aljegyzői tisztség, amely a következő században kettőre emelkedett. Munkájukban városi írnokok segítették őket. A XIX. század elején kialakult a levéltárnoki tisztség, amelyet azonban még gyakran továbbra is a fő-, vagy valamelyik aljegyző töltött be. Bővült a hivataloszolók száma. A hajdúk (2, majd 12) a bíró mellett szolgálókat, közrendészeti feladatokat láttak el. A város foglalkoztatott még tolmácsot, levélhordót, trombitást, órát, éjszakai rendre felvigyázó baktereket, lámpagyújtót, kéményseprőt és kikiáltót. A hivatalok kiszolgálásában felfogadott cselédek is segédkeztek, pl. kocsisok, szőlőpásztorok, csőszök, erdei kerülők, juhászok és vincellérek. A város hivatalainak elhelyezésére, a korábbi alkalmi jellegűek helyett, saját telken egy tágasabb városházat épített (1783–84) a Piac téren a Szent Bertalan-templommal szemben.

14. kép. A közkórház épülete 1900 körül

15. kép. A kórház egyik kórterme 1906-ban

A feladatok és tisztségviselők bővülése ellenére Gyöngyösnek mint mezővárosnak a jogai szűkültek. Legdrasztikusabban gazdasági téren. A szőlők 1701-től már házak után lettek összeírva, így egyre inkább a házat birtokló földesurakhoz rögzültek. Ha valaki más földesúr birtok részére költözött, még hosszú ideig átvihetette szőlőjét az újabb földesúri fennhatóság alá. Az úriszék azonban 1816-ban megszüntette a szőlőkkel való szabad rendelkezést, így végleg annak a birtokrészén maradtak, akiknél a határozat kimondásakor találhatók voltak. A XVIII. század elején még a város osztott házhelyeket a földesurak részére is, ezt azonban ők a saját hatalmuk alá vonták. Egyre több belterületet is megszereztek, 1735-ben pl. a Solymos (Petőfi) utcai szérűskerteket és a Belső-Mérges-patak közötti „elmaradott szántóföldeket”. A hg. Esterházy Miklósnak jutott részen jött létre a későbbi Miklósváros. 1740-re a kocsmáltatási jog is teljesen a földesurak kezébe került, akik a város kárára jobbágyaiknak is engedélyezték az italkimérést.

A földesurak korlátozó törekvése egyre inkább érvényesült a tisztségviselők szabad megválasztásában is. Az április 24-i választásokon 1716-tól a földesurak is képviseltették magukat, s rendszerint az általuk támogatott személyek lettek megválasztva. Megszerezték a jelöltállítás jogát is (1795), amelyet korábban a leköszönő tanács gyakorolt. A választás joga elvileg a városháznál tartandó közgyűlést illette meg, a növekvő népesség miatt azonban ez egyre inkább kivihetlenné vált. Helyette bevezették a fertályonkénti szavazást. A fertályonként többséget kapott személyek között a választási végeredményt a választási bizottság hozta meg, amely a leköszönő tanácsból, a földesurak és vármegye képviselőiből állt. Ez lehetővé tette, hogy elterjenek a tényleges szavazatszámoktól. A földesurak csökkentették a tanácstagok számát, s egyre inkább ők nevezték ki a nem tanácstag hivatalnokokat is (jegyző, perceptor, vásárbíró stb.).

A Gyöngyösi kórház keletkezése és felszentelése

„Gyöngyös, sept. 17-kén 1838.”

Gyöngyösi kórház. Évek alatt érlelé Gyöngyös egyik serény Hipokratése, tek. Horner István úr, különben megyénk tiszteletbeli orvosa, egy az ügyefogyott szegények számára, e' népes város kebelében létesítendő kórház tervét. A' gondolat merész volt, kivitele pedig épen lehetetlennek és kegyes óhajtnak tetszett mindennek, csak a' bizodalnában és szilárd lelkében csüggedhetlen nemes emberbarát előtt nem, ki minden visszajesztő akadályok daczára is, a' helybeli t. cz. lelkész urakkal vállat vetve, ezeknek, jelesen a papi erényekkel oly teljes, igen t(isztelt). F. Pál káplán úrnak hathatós együtt munkálkodása által annyira haladt, hogy terve valósulandását mások is reményleni kezdenék. Folytak, de csak magános falak között, a' tanácskozások; 's egy szerencsés, Istensugalta ötlet következtében megkéretik a' szenvedő emberiség nevében mélt. B. Orczy Józsefné, szül. Pejachevich Franciska grófnő, az úgy nevezett fabrika egy részének kórházra átengedése végett, 's a' jótékony grófnő, mint nemes lelkéről előre feltehető vala, tek. Pundor Ferencz táblabíró úr közbenjárására, nemcsak az említett épület egy részét, mely nélkül a' cél nem vala elérhető, engedé legnagyobb készség- és örömmel át, hanem annak kórházzá alakítását is tetemes költséggel segíté elő, 's bizonyos évenkénti pénzbeli gyámolítás ajánlata mellett még egy nyoszolyát is ada készülestül. Ekkor aláírási tv indul meg 's miután a' tehetősebbeknek a' fentnevezett három férfiú általi személyes felszólítására, 's a' helybeli t. cz. plebánus és káplán uraknak, nem különben a' tisz. ferenczi atyáknak lelkesítésére egy pár ezer forint rögtön összefolyt volna: július 1-ső napján kezdve tanácskozás végett több gyűlés tartatván, három igazgató (igen t. Nagy János helybeli plebánus, tek. Pundor Ferencz és Csathó Antal úr), pénztárnok (tek. Gondos István táblabíró úr), jegyző (tek. Mracsó P. Ferencz ügyész úr), felügyelő (Löschbrand Pál) és 30 választottsági tag választatnak, az új kórház ügyében évenként két nagy gyűlést tartandók. Szépeden telik az alatt az aláírási tv; tek. Reviczky Mária, özvegy Taródyné asszony, és mélt. báró Baldacci Antal úr egy ágyat alapítanak, mellyekhez az alaptőke kamatjából még négy adatik. mind a' hat egyedül a' valódi szegény betegek ingyen ápolatára; a' fentisztelet Horner tanár úr, a' hasonszenvészetnek több évtől barátja, élte fogytáig (mellyet Isten hosszúra terjesszen) ajánlkozik a' kórházi betegeknek ingyeni rendes gyógyítására; Liczner János és Venczel Miklós gyógyszerész urak pedig azok számára a' gyógyszereknek egy-egy évig ingyen, más egy-egy évig 50,

annakutánna 25 p cento leengedésével leendő kiszolgáltatására; két betegápoló, egy a' férfiak, más a' fehérszemélyek számára, 's minden jök kívánságára és örömére, 's a' szegények vigasztalására készen áll a' rég óhajtott, kezdetben lehetetlennek tartott, 's kor, vallás, nem és hon-különbség nélkül minden szegény beteget csinos kebelébe fogadandó, a' szenvedésnek erőt és lelket adó jelképével ékes új kórház a' fabrikában, mellyben az adakozók előjoggal bírnak, beteg családokat, kiknek számára, a' fen említettekén kívül, hat ágy van rendelve, csupán hat p. kr. napi díjért beküldhetni; míg egyéb nemszegények is az ottani ápolatásban 20 p. kr-ért vehetnek részt. – A kórháznak csak felszentelése vala hátra már. Diszes ünnepéssel történt meg ez is folyó hó 16-án. A lelkesedés, a' részvét oly általános volt, hogy kitől csak telék, a' nagy szentegyház keblébe gyűl, honnan a' többször tisztelt plebanus urunk teljes adsistentiával vezérlete alatt legtömöttebb vonalban ment a felszentelendő új kórház terére a' szónoklatáru elhíresült ig. t. Balász Gergely tábori pap úr beszédét, mely általános tetszést aratott és nagy misét hallgatni. Az ég maga is ünnepésünkben látszat elegendni, nyájasan ömlesztvén a' nap kedves sugárait a' tiszta égkérről alá. Hogy is ne venne az részt illy szent ünnepben? – Egész Gyöngyös örömlázadásban volt, melly estve a' casinóban a' legvidámabb tánczban töre-ki. Illy bára itt még alig emlékeznek. Egy embertenger vala az, mellyben habként hullámlék egy kis tündérvilág, terhelve a legszebb, legdrágább eleven gyöngyökkel, herceg-, gróf-, bárónók 's egyéb jeles asszonyságok- és kisasszonyokkal. Szász-Coburg, Liechtenstein, Bretzenheim hercegekkel, 's Estei főig. Ferdinánd huszárezredének egész vidéki tiszt karával, mellynek kegyéből a' hangászat ingyen tétetett. Mint hozá Morelli bájos húrja mozgásba e' tündértengert, mint tolák a' tánczhosék kecseljes nymphákkal karjaikon félre a' sűrűn hullámlzó tömeget; még is mily szellemi könyűséggel lebbentek el a' gondolattal is alig követhetők, ezt rajzolni egy tollnak sincs hatalmában. 293 p. frtot jövedelmezett e' bál az új kórháznak; 404 p. frtot pedig a' szépnem által, jobbadán csinos örműveikben, tett ajándékoknak sorsok által kijátszása – A' kórház belszerkezete 's alapszabályai előterjesztését arra bízom, ki azokat közelebből ismervén, tökélyesebben adandhatja elő. Egyébként az első története a' gyöngyösi beteg ápoló intézetnek, mellynek hogy állandóságot és gyarapodást, felállítói és segélőinek fejére pedig áldást hintsen az egy pohár vizet is megjutalmazással biztató Isten, szívéből óhajttja velem minden emberbarát. O . . be széppé teheti életét az ember, ha tehetségét nyomruult társaiknak enyhítésökre terjeszti.”

A földesurak és a város közötti viszály több alkalommal annyira elmérgesedett, hogy botrányos jelenetekhez vezetett. 1837-ben a lakosok a földesurak által a jelölésből kirekesztett Nagy Jánost választották meg bírónak, akit végül a megye is megerősített az úriszékkal szemben. 1844-ben a földesurak jelöltje, Borhy Antal és a lakosság többsége által támogatott Csiba Antal hívei között szabályos belháborúra került sor. A rendet a kivezényelt katonaságnak kellett helyreállítania. A választást meg kellett ismételni, amelyben végül egy harmadik személy, Visontai Kovách József lett megválasztva bírónak. A város panaszaival gyakran fordult felsőbb fórumokhoz is, pl. 1820-ban I. Ferenchez. Ezek azonban csak részben és évek elteltével orvosolták a problémákat.

A földesurak személye az érintett korszakban jelentős változáson ment át. Rákóczi Ferenc birtokai – köztük az 1709-ben elhunyt gr. Erdődy Györgyné (Rákóczi Erzsébet) kezén lévők is – a kincstár kezére kerültek. Ezeket gr. Althan Mihálynak adományozták, akitől 1741-ben a korszak egyik legnagyobb birtokszerzője, Grassalkovich I. Antal megvásárolta. Hg. Grassalkovich III. Antal halála után (1841) vagyonának egy részét nővére és annak fia, gr. Forgách János örökölte. Ők a debrőparádi uradalmat, amelyhez Gyöngyös is tartozott, 1847-ben eladták gr. Károlyi Györgynek, aki zálogként már 1841-től birtokolta azt. A Koháry birtokok a hg. Esterházy család kezére kerültek. Az Esterházyak grófi ága és a gr. Forgáchok mindvégig megmaradtak földbirtokosnak.

A Nyáry örökösök között a XVIII. században a Bossányiak révén (negyedik línea) megjelentek a Tarródyak, majd ide beházasodva a Gosztonyiak. A Fraysaysen és a Rakovszky családok az első líneához kapcsolódva váltak kisebb részek birtokosává. Petrovay Zsuzsannát (második línea) feleségül véve (1708) vált birtokossá Orczy István, a korszak másik nagy birtokszerzője. A szerény Petrovay rész mellé előbb zálogként, majd királyi adományként megkapta a Thökölyek egykori gyöngyösi birtokait. Az Esterházy birtokrészek egy részét is megszerezte zálogként gr. Esterházy Katalintól. Ezek mellé még számos ingatlant vásárolt. 1736-ban bárói rangra emelték. Fia, Lőrinc, illetve József nevű unokája tovább gyarapították a családi vagyont. Br. Orczy József gr. Berényi Borbálát vette feleségül, így a Haller örökség egy része is a kezébe került, pl. Solymos utcai kastélyuk (Petőfi út 30–34.). József zálogba vette a Grassalkovichok gyöngyösi birtokait. Örökösei kezén megindult az Orczy vagyon szétforgácsolódása. Kastélyukat Lőrinc fia, majd annak lánya, Anna örökölte (1847), aki gr. Szapáry József felesége volt.

A Nyáry örökség legjelentősebb birtokosa a gr. Haller család volt. Gr. Haller Samuel építtette meg Solymos utcai kastélyukat. Birtokait lányai örökölték. Jozefa (gr. Berényi Tamásné) a Solymos utcai kastélyt, Antónia (br. Brudern Józsefné) a Piac téri házat (Szent Bertalan u. 2., Vaskoronaház) és a városon kívüli kerteket, Erzsébet (br. Hunyady Józsefné) különböző birtokokat örökölt. Haller Antónia később ingatlanait és a hozzájuk tartozó birtokokat eladta br. Horváth Mihálynak (1796), ami később br. Baldacci Antal, gr. Draskovich Károly és br. Podmaniczky Lajos kezébe került. A Hunyady családba beházasodva a gr. Szerdahelyiek is birtokosok lettek.

A felsoroltakon kívül még számos több arisztokrata és megyei középirtokos csa-

lád is szerzett kisebb birtokrészeket a városban (Almásyak grófi és nemesi ága, br. Wimpffen, br. Luzsénszky, Thassy, Okolicsányi, Dobóczky stb.). Gyöngyösön lakó nemeseként is szereztek több birtokot, pl. a Stösszel, Dévay, Hazucha, Panker, Fejér és Móroczy családok.

Az országos politikai események sem hagyták érintetlenül Gyöngyöst. A gyakori háborúkhöz az országgyűlés újoncokat ajánlott meg, s a toborzás alól nem maradt ki Gyöngyös sem. Létezett még a nemesi felkelés, amelyet a napóleoni háborúk idején többször is mozgósítottak, utoljára 1809-ben. A háború alatt három alkalommal őrizték a Szent Koronát az Almásy-házban. Gyöngyös földesurainak, s magának a városnak is, birtokai alapján meghatározott számú felkelőt kellett kiállítaniuk. Gyöngyösön alakult meg 1800-ban a 12. (Nádor-) huszárezred, amelynek névadója és ezredtulajdonosa a mindenkori nádor volt. Az ezred toborzási körzete Heves megye és a Jászkun kerület volt. Megszervezője és első parancsnoka Hertelendy Gábor ezredes, aki altábornagyként Gyöngyösön letelepedve halt meg. A császári-királyi hadseregben több gyöngyösi tábornoki rendfokozatot ért el., pl. a hétéves háborúban (1756–63) gr. Almásy Ignác és br. Orczy Lőrinc, a napóleoni háborúban pedig br. Dévay Pál.

A XVIII. századot a katolikus egyház nagy befolyása jellemezte vallási téren. Ezen a jezsuita rend 1773-as feloszlatása sem változtatott. A jezsuiták vagyonát az állam lefoglalta, s részben ebből jött létre a Tanulmányi Alap. A rend gyöngyösi járvait is lefoglalták. Más felekezetek erősen korlátozva voltak. Ezen a helyzeten II. József 1781-es türelmi rendelete változtatott. A protestánsok és a görögkeletiek számára biztosította a szabad vallásgyakorlatot, és megfelelő anyagi feltételek esetén engedélyezte a templomépítést. A lehetőséggel éltek a gyöngyösi reformátusok is, templomuk 1784-ben épült meg, az arnótok kápolnája pedig valószínűleg 1785-ben készült el.

A reformkor politikai küzdelmei sem hagyták érintetlenül Gyöngyöst. Részben helyi leképződése volt a város és a földesurak küzdelme. A gr. Széchenyi István által a közélet és a reformeszmék terjesztésének színteréül szánt kaszinó helyi egylete 1834-ben jött létre. A Vaskoronaházban működő kaszinó a későbbiekben kettévált a nemeseket, illetve a polgárokat tömörítőre. 1848-ban egyesültek ismét. A megyei és országos politikai küzdelemben gyöngyösiiek is részt vettek. Közülük kiemelkedik Almásy Pál és Schneé László, előbbi az 1843–44., utóbbi az 1847–48. évi országgyűlésen vívott ki magának országos elismertséget a reformerek táborán belül.

Gyöngyös az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban

Schneé László révén a helybeliek viszonylag jól értesültek voltak 1847–48-ban a pozsonyi országgyűlés tevékenységéről. Schneé volt a kezdeményezője az egyházi tized eltörlésének. A március 15-i pesti forradalom eseményei március 16-án váltak ismertté. A következő napokban a városban is megindult a nemzetőrség spontán szerveződése. Feladata a rend fenntartása volt, amelyben a polgári jogegyenlőség je-

A tanács intézkedik a magyar Szent Korona gyöngyösi fogadtatásáról

Értésére esvén Tanátsunknak, hogy Hazánknek leg főbb Kintse, Szentséges Koronánk Munkátsrúl Budára városunkon Keresztül az jövő héten az az 20^a Currentis Mensis Martii fog vissza vitetni, és Városunkban meg fog hálni, mire való nézve hogy illy Drága Kintse országunknak minden lehető illendő-séggel el fogadtasson, Determináltatott: 1° Hogy a Czéhesek Legényeikkel edgyüt Sorba ki állíttassanak a Templom előtt. 2° Az ágyuk Szünet nélkül lövettessenek ki. 3° A muzsika mindenfelé Szóllyon. 4° Tanátsunknak Tagjai a Czédula ház előtt rendet formálván mihelest az Korona oda érkezik, ordinárius Notáriusunk magyar nyelven tegye meg üdvözlését a Szent Koronához. 5° Estve a Nemes Varósnak ablakai és mind a 2 oskolák illumináltassanak; nevezetesen a többi közt maga országunk Kintse a Szent Korona irattasson le, és különösen világositasson meg.

(1806. március 5. Gyöngyös)

Szómagyarázat: Currentis mensis martii = folyó március hó; céduaház = vámház Gyöngyös és Gyöngyöspüspöki község határán állott; illumináltassanak = világítottassanak ki;

leként a közrendűek is részt vehettek. Létszáma április első napjaira meghaladta a 600 főt, lőfegyverrel azonban csak alig százan rendelkeztek. Első parancsnoka Brezovay Imre lett, szervezésében Csikány Ferenc volt őrmester szerzett nagy érdemeket.

Az áprilisi törvények a megyében a május 1-jei közgyűlésen lettek kihirdetve. A törvények nem feleltek meg minden várakozásnak, pl. a majorsági földeken lévő szőlők után továbbra is fizetni kellett a dézsmát. Ez a szőlőtermő vidékeken, így Gyöngyösön is komoly elégedetlenséget okozott. A problémák ellenére a polgári átalakulás alapfeltételeit megteremtették. Gyöngyös jogilag jobbágnak számító lakosai tulajdonukkal szabadon rendelkező polgárokká váltak.

Kezetét vette a nemzetőrség törvényekben meghatározott szervezése is. Első lépésként összeírták az előírt vagyoni feltételekkel rendelkező 20 és 50 év közötti férfiakat, akiknek száma május végén 1317 fő volt. Az összeírt nemzetőrök a megyében három zászlóaljba lettek szervezve. A II. zászlóalj központja Gyöngyös lett, létszáma meghaladta az 5000 főt. Parancsnoka előbb Brezovay Imre, a nyári hónapokban gr. Almásy Ernő, ősz folyamán ideiglenesen Panker Gábor, majd november végétől Beniczky Attila volt. A gyöngyösi nemzetőrök zászlóját Vachott Sándor felesége, Csapó Mária készítette el.

A népképviselői választásokról szóló törvény a nemeseken kívül, megfelelő vagyoni feltételekhez kötve, mások számára is biztosította a választójogot. Az előírt feltételeknek Gyöngyösön 668 fő felelt meg. Június 13-án közfelkiáltással Almásy Pált választották Gyöngyös országgyűlési képviselőjének. Az országgyűlésen a képviselőház egyik alelnöke lett. A szintén gyöngyösi Gosztonyi Jánost a gyöngyöspatai, Fehér Lajost a pétervásárai kerület követévé választották meg.

A törvények lehetővé tették, hogy Gyöngyös a szabad királyi városokéhoz hasonló önkormányzatra tegyen szert. Ez azt jelentette, hogy nemcsak a megszüntetett úri-széktől, hanem igazgatásilag a vármegyei tisztségviselőktől is függetlenné válhat. Az ilyen város élére polgármestert választottak, aki a járásokat irányító szolgabírákkal került egy sorba. A belügyminisztérium jóváhagyása után az új önkormányzati testület megválasztására júliusban került sor. A város első polgármestere Jakab Mihály lett.

A horvátok és a szerbek lázadása már 1848 tavaszán rendkívüli intézkedésekre késztette a Batthyány-kormányt. Májusban megkezdtek a toborzást az első 10 honvédzászlóaljba a 19–22 éves korosztályból. Gyöngyösön és környékén ez Hellmann József városi ügyész vezetésével ment végbe. A megalakuló zászlóaljba Hellmann és Csikány Ferenc tisztekké lettek kinevezve. A szerbek lázadása szükségessé tette a rendes nemzetőrség katonai célú mozgósítását is. Augusztusban kb. 3000 nemzetőr vett részt a megyéből a bácskai harcokban, köztük 200 gyöngyösi Panker Gábor parancsnoksága alatt. Augusztusban megkezdtek a katonai feladatoknak jobban megfelelő önkéntes nemzetőrség szervezését is. Ezek szintén a 19–22 éves korosztályból lettek kiállítva, s legalább félévig kellett szolgálniuk. Heves megye 600 fős önkéntes nemzetőrség kiállításáról rendelkezett, amelyből 56 fő esett Gyöngyösre. A város végül 75 főt állított ki, akik közül többen később honvédeké lettek.

Szeptemberben Jellasics horvát bán csapatainak támadása következtében a magyarok önvédelemre kényszerültek. Megkezdődött a honvéd alakulatok nagyarányú szervezése. A megyének 4525 honvédet kellett kiállítani, amelyből 238 fő esett Gyöngyösre, beszámítva a korábban beálltakat is. Később 1849 áprilisában még újabb 60 főt vetettek ki. A város teljesítette katonaállítási kötelezettségét. Többen a császári–királyi hadsereg tisztjeként, közembereként csatlakoztak a honvédséghez, közülük Petheő Vilmos alezredesi, Driska Szilárd őrnagyi rendfokozatot ért el. A határokon túlról hazaszököő huszárok között is voltak gyöngyösiek, Panker Alajos Galíciából, Kenyeres Mihály Észak-Itáliából érkezett haza sok viszontagság közepette. Előbbi századosi, utóbbi hadnagyi rendfokozatot ért el a honvéd hadseregben.

Gyöngyös kb. 440-450 rendes katonával járult hozzá a honvédelemhez. Közülük 16 fő tényleges katonaként, a többiek önkéntesként, vagy besorozottként lettek honvédek nagyjából azonos arányban. Tisztként 27 fő, Magócsy Vince honvéd főorvosként, Pap Melkizedek táborigaznokságként, Zalár József pedig táborigaznokságként szolgált. Többen életüket áldozták a hazáért, pl. Csikány Ferenc százados az 1849. április 4-i tápióbicskei ütközetben, Szalai Antal hadnagy 1849 júniusában Pétervárad védelmében halt hősi halált.

A honvédség szervezése mellett többször sor került a nemzetőrség újabb katonai célú mozgósítására is. 1848 novemberében kb. 200 főt Észak-Erdélybe, decemberben jórészt ugyanazokat Mészáros Lázár hadügyminiszter – Schlik tábornok ellen küzdő – miskolci táborába vezényeltek. Ugyanide a megyéből kb. 1200 fős lovas nemzetőrt is mozgósítottak, amelyben szintén voltak gyöngyösiek. Sajnos, ismét bebizonyosodott, hogy a nemzetőrök alkalmatlanok katonai feladatok ellátására.

Gyöngyös 1849 januárjától a hadi övezetbe került. Január 22–23-án egy kb. 4000 fős császári hadosztály vonult át a városon Miskolc felé, amely nagy mennyiségű élelmiszert igényelt ellátására. Az utánuk szállított élelmiszerek a tiszafüredi magyar különítmény kezére kerültek. Az ellenséges csapatok szükségszerű kiszolgálását a különítmény parancsnoka hazaárulásnak minősítette, és 6 önkéntest küldött ki Jakab Mihály polgármester letartóztatására. Ezek január 31-én fogságba ejtették a polgármesteren kívül a városban időző Montecuccoli osztrák ezredest is. Megtorlasként érkező császári csapatok 50000 forint hadisarcot vetettek ki a városra, amelynek a felét kénytelenek voltak megfizetni.

Február 24-én Windisch-Grätz tábornagy főerői érkeztek a városba. A tovább vonuló császári csapatok a Tarna mentén magyar csapatokba ütköztek, ami a február 26–27-i kápolnai csatát eredményezte. A magyarok vereségük ellenére márciusban és áprilisban magukhoz ragadták a hadászati kezdeményezést. Március végén és április elején a magyar főerők Gyöngyösön és környékén összpontosultak ellentámadáshoz. A gödöllői hadművelet tervét Klapka György a március 30-i egri haditanácson fogadtatta el. Ezen Bayer József ezredes kezdeményezésére az április 1-jén Gyöngyösön, az Orczy-kastélyban tartott haditanácson némi változtatást hajtottak végre. Ennek az volt a célja, hogy megakadályozzák a császári csapatok Pest felé történő visszavonulását. A haditanácson Görgei Artúr (ideiglenes fővezér), Aulich Lajos, Damjanich János, Klapka György, Kiss Ernő tábornokok és Bayer József ez-

redes vettek részt. A magyar csapatok a következő napokban sikert sikerre halmoztak, de az április 6-i isaszegi győzelem után nem tudták megakadályozni a császári csapatok Pestre történő visszavonulását.

Április elején Kossuth Lajos Horváth Mihály csanádi püspök társaságában kétszer is megfordult Gyöngyösön. Április 2-án az Orczy-kastélyban szállt meg. Ugyanekkor a magyar hadsereg főkormánybiztosaként Vukovics Sebő is itt időzött. Horváth és Vukovics májustól Szemere Bertalan kormányának miniszterei lettek. A katonákat és a politikusokat őszinte lelkesedéssel fogadták a városban. A katonai sikerek következményeként április 14-én Debrecenben a képviselőház kimondta az ország függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását. A határozatokat a képviselőház elnökeként Almásy Pál jelentette ki. A függetlenség kinyilvánítását május 17-én ünnepelték meg Gyöngyösön, amely alkalomból többen komoly felajánlásokat tettek a haza javára.

A városban áprilistól több katonai létesítmény (kórház, élelmiszer- és ruházati raktár, ruhakészítő műhely, térparancsnokság) működött. Munkájuk szervezésében több gyöngyösi is aktívan részt vett (Mikuleczky Sámuel, Mahovszky Antal, Szentmártonyi József, Filó Albert).

Az orosz beavatkozással kialakuló óriási túlerő a nyári hónapokban vereséggé változtatta a tavaszi sikereket. Július folyamán az orosz főerők kétszer is átvonultak a városon. Az utolsó napokban két kisebb gerilla csapat tevékenykedett a környéken Hellmann József százados és Posztóczki István főhadnagy vezetésével. Foglyul ejtettek több, a városban időző és áthaladó orosz katonát, s megölték egy osztrák tisztet. Az ellenük kivézényelt orosz és osztrák különítmény szétszórta őket. A fogságba ejtett gerillák közül 1851-ben Palik Ignácot és Márkus Józsefet Pesten, Posztóczki Istvánt Gyöngyösön kivégezték. Hellmann József 20 év várfogságra lett elítélve.

A megtorlás más módon is érintette Gyöngyöst. A gimnázium egykori diákja, Török Ignác honvéd tábornok az aradi vértanúk egyike lett. Több tisztet (pl. Petheő Vilmos, Driska Szilárd) több évi várfogságra ítélték, másokat közlegényként besorozták a császári hadseregbe. Az emigráló Almásy Pált távollétében ítélték halálra. Hadbíróskodás elé állították Schneé Lászlót, Gosztonyi Jánost, Fehér Lajost, Mikuleczky Sámuel és Mahovszky Antalt is. Ellenük végül egy amnesztia rendelet következtében 1851-ben megszüntették az eljárást.

Az önkényuralom és a dualizmus időszaka (1849–1914)

A szabadságharc veresége után a Bach-rendszer önkényuralmi évei következtek az országban. A lakosság féken tartására létrehozták a zsandárságot, amelynek egy részlege Gyöngyösön lett elhelyezve. Külön laktanyát építettek számukra. A városban rengeteg katonát is elszállásoltak. A Vármegyei Ház mellett kaszárnyává alakították át az ispotályt, a Vaskoronaházat, s egy újat is építettek a későbbi Sóházi iskola szomszédságában (Nagy vagy Káder Kaszárnya). Több magánházat is igénybe vet-

Művészetek, művelődés, egyesületek

Zenei élet

A gyöngyösi zenei élet írásos emlékeit viszonylag régről követhetjük nyomon, hiszen a ferencrendi barátok már az 1300-as évek végén megtelepedtek a városban. A barátok élénk szellemi tevékenységét jelzik az itt készült kódexek és másolatok, amelyek kottákat, vallásos dalok szövegeit, és énekgyűjteményeket is tartalmaznak. Ezek a zenei emlékek ma is megtalálhatók a rend műemléki könyvtárában, közülük feltétlenül meg kell említenünk az alábbiakat:

Graduále (misekönyv) a XV. század 2. felében készült, dalokkal és kottákkal;

Gyöngyösi Kódex: XVI. sz. eleje, amely latin nyelvű himnuszokat és kottákat tartalmaz;

Gyöngyösi toldalék néven ismert énekgyűjtemény, amely 22 régi magyar éneket jegyzett le 1628 és 1635 között.

Természetesen az egyszerű nép körében mindig is jelen volt az éneklés és a zenélés. Ennek egyik példája a kuruc korból fennmaradt dalocska:

*„Musztafa, Carafa és az akasztófa,
Mind ez a három fa, igen nagyon rossz fa.*

*Almafa, almafa, gyöngyösi almafa,
A kuruc katona megpihen alatta;
Karddal szántja földjét, vérrel boronálja
Mégis a hazáját igazán szolgálja.*

*Fujdogál a szellő Bécs alá, Bécs alá
Lobogtatja ott is Rákóczi zászlaját.
Fakó lovam lába Bécs mezejét járta;
Nyugoszom most immár Gyöngyös városában!”*

A zenélés és éneklés igazi műhelyei a templomok voltak, ahol kántort és zenészeket is tartottak már az 1770-es években is. Kórusokat is szerveztek, hogy az ünnepi éneklést változatosabbá, fényesebbé tegyék.

A pesti főúri bálon 1839 farsangjának idején báró Orczy István gyöngyösi nemes mutatta be – Széchenyi István kérésére – a gyöngyösi kapáslegények táncát, a *csárdást*, amely tánc elterjedését ekkortól számíthatjuk az előkelő körökben.

Az egykori tudósító így emlékszik a csárdás bemutatására:

„A karzaton ülő zenekar nem tudott magyar muzsikát, így egy Biharit játszottak – de azt nem tudták játszani, – más hangnemben kellett kísérni. Végül Martinovics nőtáját néhány próba után el tudták játszani. Orczy Pista tánca hű képe volt a falusi legények táncának, de nobilisabb elegáns módon. Később, a hugát, Orczy Elizét is magával vitte a táncba. Széchenyi szóltanul, de észrevehető gyönyörködéssel nézte. Nagy, viharos sikert aratott.”

Tolnai Világlapja, 1929. jan. 23.

A reformkor szellemi pezsgése, majd az országosan is kibontakozó dalármozgalmom városunkban is létrehozta a Gyöngyösi Dalárdát (1869), amely az éneklés mellett gyakran rendezett dal- és táncestélyeket is. A későbbi időszakban sorra alakulnak a különböző kórusok, elsősorban az egyes templomok énekkari kultúrájához kötődve. Ki kell emelnünk közülük a Főegyházi Énekkart (Szt. Bertalan templom), amely hosszú fennállása alatt (1882-től működik) a város meghatározó kórusa volt, s az egyházi énekkultúra mellett tevékenyen részt vállalt a városi világi ünnepségek színvonalának emelésében is.

1890 februárjában alakul az Alsóvárosi Egyházi Énekkar (Barátok temploma), amely szintén azóta is működik. Ugyancsak jelentős kórus volt az 1925-ben alakult Gyöngyösi Iparosok Dalköre, amely elsősorban a városi mesteremberek soraiból toborzódott, és még az 1950-es években is működött.

Az 1920-as évektől egy különlegesen szép kórusélet bontakozott ki a városban, olyannyira, hogy a kórusok részt vettek a különböző országos dalosversenyeken, és szebbnél szebb díjakat hoztak haza Gyöngyösre. Az 1930-as évek közepén már országos szereplések, sőt rádiós közvetítések jelzik a sikereket. Az 1942-es dalosversenyen a gyöngyösiek a lakosság majdnem 1%-át delegálták! Gyakran járta akkoriban ez a mondás: *„eddig csak boráról és gyümölcseről volt híres Gyöngyös, ezután harmadik nevezetessége lesz a dalkultúra”.*

Az éneklés mellett különböző zenekarok, mint pl. a Leventeegylet Fúvószekara is szórakoztatta a közönséget (1920-as, 30-as évek). Térzenéket adtak, felléptek a különböző ünnepségeken, bálakon.

1888-ban már tudunk olyan zenetanárról (Komáromy Ödön), aki letelepedett a városban, és zongorára oktatta a tehetősebb szülők gyermekeit. 1890-ben az akkori zongorahangoló mester számolása szerint ugyanis már 103 db zongora volt Gyöngyösön! Bár voltak arra kísérletek, hogy szervezett, iskolarendszerű zenei oktatást létesítsenek, de a mai értelemben vett zeneiskolai képzés csak 1958-ban indult meg.

Színjátszás

Első írásos emlékei az 1700-as évekbe nyúlnak vissza, amikor is iskolai keretben vallásos témájú színjátékokat tartottak, s amelyeket a város közönsége is szívesen látogatott. Az első magyar nyelvű színlelőadást 1801 augusztusában Kelemen László

ló vándortársulata tartotta meg Gyöngyösön. Ezt követően gyakran fordultak meg városunkban különböző vándor- és diáktársulatok.

1874-ben a Kaszinó-kertben egy „igen csinos és nagy nyári színikört” építettek, amely egészen az 1904-ben történt leégéséig sikerrel játszotta a különböző darabokat. Igazi, kőből épült színháza – a többszöri próbálkozások ellenére – sem épült Gyöngyösnek. A színi előadások helyszínei a különböző egyesületek, egyletek, vagy éppen a gimnázium termei voltak, s így természetesen helyi szinten csak a műkedvelő, amatőr társulatok működhettek. A városban megjelenő vándortársulatok is csak az egyszerűbb feltételeket igénylő darabokat mutathattak be.

Az első gyöngyösi műkedvelő társulat előadása (1837)

„A város lámpáinak szükséges költségek beszerzésének könnyítésére némely műkedvelő ifjak által nagy számú közönség által Schiller „Haramiái” adattak, a játsszók egyikének fordítmánya szerint. E nehéz feladatu színmű műkedvelők kezeiben épen nem vesztett érdekéül. Annyira felülmulá várakozásunkat az előadás, hogy gyakorlott színésztársaságtul sem kívánhatunk többet. ... Az egész igen kedvesen fogadtatott, s méltólag ismertetett meg a műkedvelő uraknak e hasznos célra fordított fáradozásuk. Ha a közönség efféle multságban több ízben részesülhetne, habár kisebb és könnyebb nemű színmű választatná is, remélni lehetne, hogy a látogató közönség száma idővel szaporább volna”.

Honművész, 1837. 31. sz.

Kaszinó

Hazánkban gróf Széchenyi István kezdeményezésére alakultak meg az első kaszinók. Közöttük volt gyöngyösi is, amely 1836-ban jött létre. A kaszinó olyan társaság volt, melynek tagjai a főurak, a gazdagabb polgárok és iparosok, valamint a katonatisztek soraiból kerültek ki. A kaszinó az önművelésen kívül a kötetlen szórakozási-művelődési lehetőséget nyújtotta tagjainak (pl. előadások, felolvasások, hangversenyek, multságok). A művelődni vágyóknak olvasószobájukban könyv- és újságolvasási lehetőséget is biztosítottak – amely nagy szó volt akkoriban. Különböző adományokból kisebb könyvtárat állítottak össze, és már 4-5 féle újságot is megrendeltek.

A Gyöngyösi Casino Könyv „alkotó” szabályaiból:

„1. A' Casinó a' jó ízlést, mivel't 's deli maga viseletet, józan és közhasznú elmélkedést, az ész tehetségit, 's a' köz értelmességét kifejtő 's nevelő intézet. Ezen kellemes és csinos társalkodásra szánt hely az egész egyesület sajátja, benne egy részes sem követelhet mások felett előjogot, 's kiváltságot.

2. A' Casinó részesseinek betsületes, nemes magaviseletű férfiaknak kell lenni.

3. Részessé lehet akárki, a' kit a' Társaság a' meg állapított mód szerint egyesületi tagnak megválaszt, 's magát három év alatt tíz ezüst forint évenkénti fizetésre kötelezi.

4. Minden tagnak van joga általa jól ismért, szintűgy nemes magaviseletű honfit,

külföldit, katonát, tudóst, művészt, 's jól nevelt ifjút a' rendeletek közt meghatározott mód szerént, az egyesületbe bévezetni.”

Gyöngyösi Casino Könyv. Pesten, 1838.

Egyletek és társulatok

A város kulturális életében fontos szerepet töltöttek be az egyletek és társulatok. Számuk 1880-ban már meghaladta a húszat. Közülük legjelentősebb a Gyöngyösi Kath. Legényegylet (1866) volt, amely egészen a II. világháborúig működött. A legényegylet elsősorban az iparosok és a mesteremberek művelődését szolgálta: gyakran rendeztek felolvasóesteket, előadásokat, megrendezték a hazafias ünnepeket, ápolták a vallásos érzéseket. Meg kell említenünk a Műkedvelők Társulatát (1862) is, amely később Hanisz Imre Közművelődési Egyesület néven alakult újjá. Jelentős szerepe volt emellett a Gyöngyösi Ifjúsági Egyletnek és a Gyöngyösi Alsóvárosi Ifjúsági Egyletnek, melyek a földműves fiatalok művelését célozták meg, vallásos szellemben. Volt olyan társaság is, amely a különböző állami ünnepek – márc. 15., okt. 6. – nyilvános megünneplését irányította, ilyen volt pl. a Nemzeti Ünnepeket Rendező Egyesület, amely évtizedeken át szervezte a nagyszabású eseményeket.

A művelődési egyletek mellett fontosak voltak a különböző jótékonyági egyesületek és intézetek, amelyek a szegény, elesett sorsú emberek (elsősorban: gyermekek és nők) körülményeit igyekeztek megváltoztatni. Ilyen volt pl. a Szegény Asszonyok Intézete, a Fejérvárné-féle róm. kath. Árvaleányintézet, a Jótékony Nőegylet, a Gyermekebarát Egyesület, hogy csak néhányat említsünk. Ezek az egyletek pénz-, ruha- és élelmiszeradományok gyűjtésével, hangversenyek, előadások, bálók rendezésével (melynek bevételeit később felhasználták) igyekeztek enyhíteni az arra rászorulókon.

Sajtó

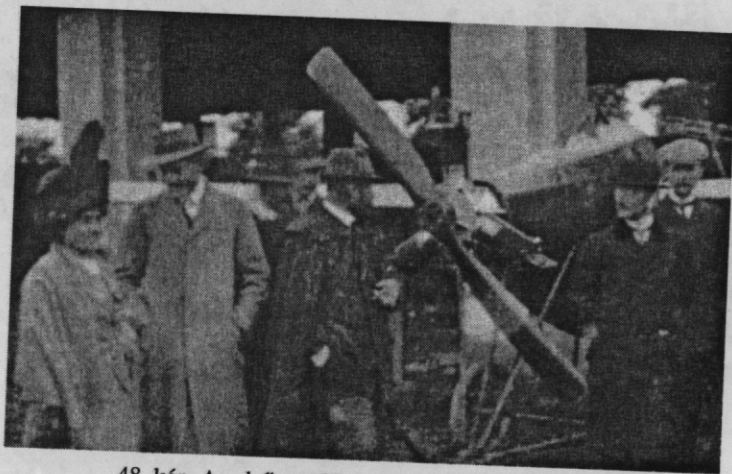
1848 októberében az akkor megalakult Honvédelmi Bizottmány már fontosnak tartotta a könyvnyomda felállítását, amely „népszerű hasznos iratok terjesztésére” hivatott volna, de ez az elképzelés nem valósult meg. A város első nyomdája csak 1866 június 18-án nyílt meg, s amely a megye második nyomdája volt. A céhrendszer megszűnésekor (1872) már 3 nyomdász és 3 könyvkötő dolgozik Gyöngyösön. A korai, szép kiadású gyöngyösi könyvek sorában említhetjük *Spetykó Gáspár összes költeményei és prózai dolgozai*-t (1883) és *Ethei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története* (1896) című művét, amelyek az egyik legjelentősebb gyöngyösi nyomdász, Herczog Ernő Ármin kezemunkáját dicséri. További említésre méltó nyomdák, ill. nyomdászok: Hangya, Hungária, Nigrinyi, Ablaka Nyomda.

A nyomdák teret adtak a sokféle sajtótermékek megjelenésének, de bármiféle egyéb papíráru előállításának is (úrlapok, szórólapok, reklámkiadványok), amelyekre a fejlődő gazdaság igényt tartott.

Vízi sportok. A mátrafüredi strandot már 1892-ben(!) megnyitották, s a friss vizű uszodában élénk fürdőélet folyt, városi strandfürdő azonban – több próbálkozás után – csak 1925-ben készült el. Helye a jelenlegi területen volt, s a látogatók is bizonyára kedvelték, mert néhány évvel később már megalakult a Gyöngyösi Úszók Egyesülete (1928). A sportolók a környező városokba jártak versenyezni, de ők is rendeztek tornákat. Az úszásoktatást a 20-as évek végétől már úszómester vezette. Kiemelkedő versenyzőkről nem tudunk. Bárány István, Európa Bajnok gyorsúszó, aki már 1927. szeptember 2-án – hatalmas sikerrel – bemutatót tartott Gyöngyösön, 1935-től mint úszószakfelügyelő többször is felkereste a várost. Az 1940-es években már vízilabda csapata is volt a városnak, de sajnos az élénk sportélet 1943–45-ben félbeszakadt.

Repülés. Olyan sportág, melynek múltja a várostörténet fényes lapjai közé tartozik. Históriaja az 1920-as évek végén kezdődik, amikor is néhány lelkes gyöngyösi repülőgéptervező és repülni vágyó fiatal – jelentős saját anyagi erővel – megépíti az első repülőgépet. Később már pilótájuk is akad, majd Dr. Puky Árpád polgármester biztatásával megépítik a Pipis-hegyen a repülőteret (1931). A gyöngyösi büszkesége volt a Janka Zoltán okleveles gépészmérnök által tervezett „Gyöngyös 33” típusú repülőgép, amellyel jelentős magassági, távolsági és vitorlázó rekordokat ért el európai viszonylatban is (olykor közelítették a világ élvonalát is). A gyöngyösi repülők száma 1936-ban már 40–50 fő volt, és 5 db-os gépparkjával – Budapest után – az ország második legnagyobb repülőközpontjának számított. Bartha és Janka mérnökök vezetésével még az egyiptomi „Aero Club” részére is készítettek városunkban repülőgépeket (48. kép).

Sajnos, a repülés és az egyéb sportágak további fejlődését a II. világháború megállítja, kettészakítja, s csak az 1940-es évek vége felé, de inkább az 50-es évek elején lendül fel ismét a sport városunkban.

48. kép. Az első repülőgép Gyöngyösön 1911-ben. A „Rajcsúron” az ámuló közönség feje felett 3–4 méter magasan átrepült a légszavaras monoplán. A gép mellett Stiller Kálmán és Stiller János látható

Gyöngyös kiemelkedő személyiségei

ALMÁSY PÁL (1818–1882), politikus, országgyűlési képviselő

Gyöngyösi születésű, nagybirtokos család sarja. 1848-ban Gyöngyös országgyűlési képviselője, július 10-től a képviselőház alelnöke, majd Heves vármegye kormánybiztosa volt. 1849-ben a debreceni országgyűlésen már a Képviselőház elnökeként vett részt. Április 14-én a Ház határozata alapján ő mondta el a Habsburg-ház trónfosztásáról megfogalmazott nyilatkozatot. A szabadságharc leverése után külföldre menekült (Genf, Brüsszel, Párizs). Miután kegyelmet kapott, visszatért szülőföldjére. 1864-ben ismét Magyarország függetlensége érdekében szervezkedik, azonban elárulták, elfogták és bebörtönözték. 1866-ban kegyelmet kapott. A kiegyezés után ismét hazatért, és birtokaira visszavonulva gazdálkodott élete végéig.

Az ősi Almásy-ház ma is áll a Szt. Bertalan u. 3. alatt (Felsővárosi Plébánia épülete). A ház arról is nevezetes, hogy két ízben itt őrizték a magyar koronát (1804, 1806). Almásy Pál nevét viseli a mezőgazdasági szakközépiskola.

BAJZA JÓZSEF (1804–1858), költő, kritikus, szerkesztő

A reformkori irodalmi élet egyik vezéralakja. A Gyöngyöshöz közeli községben, Szücsiben született 1804. január 31-én, középbirtokos család fiaként. A gyöngyösi gimnáziumban tanult, majd Pesten és Pozsonyban folytatott jogi tanulmányokat, melyek után ügyvédi vizsgát tett. Bekapcsolódott a pesti irodalmi életbe, szülőföldjén lévő birtokait bérbe adta, és végleg a fővárosba költözött. Ettől kezdve kizárólag az irodalomnak élt. A Kritikai Lapok, később az Athenaeum szerkesztője, majd a Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti Színház) igazgatója lett. 1848-ban a Kossuth Hírlapja c. napilapot szerkesztette, amely korának legolvasottabb lapja volt. 1849-ben, amikor Kossuth és a kormány Debrecenbe menekült – mint Kossuth Hírlapjának szerkesztője –, ő is menekülésre kényszerült, Gyöngyösorosi birtokán húzódott meg családjával együtt. A világosi fegyverletétel után az átélt megpróbáltatások, az anyagi gondok és fiának betegsége felőrölték idegeit és erejét, elméje elborult.

Gyöngyösön utcanév és a gimnáziumban elhelyezett emléktábla őrzi a nevét. Szücsiben az egykori szülői házban 1994 óta emlékkiállítás fogadja az érdeklődőket.

BERZE NAGY JÁNOS (1879–1946), néprajztudós

A Heves megyei Besenyőtelken született, egyszerű földműves szülők gyermekeként. A gyöngyösi gimnáziumban tanult, és már ekkor gyűjtötte városunkban a néphagyomány emlékeit (balladákat, meséket). 1905-ben avatták bölcsészdoktorrá, majd ezt követően tanárként, ill. tanfelügyelőként dolgozott. Pedagógusi tevékenysége mellett végezte igen jelentős néprajzi munkáját. Írásba foglalta szülőföldjének, Heves megyének nyelvjárását (1905). Felkutatta, gyűjtötte és elsőként rendszerezte a magyar népmeséket. Tevékenysége során mind hazánkban, mind pedig külföldön nagyobb lendületet vett a népmesekutatás és a rendszerezés. Fő műve a *Magyar népmesék* című gyűjtemény, az általa számba vett 530 mesét tartalmazza, amelynek megjelenését (1957) már nem érthette meg.

Városunkban a gimnázium viseli egykori diákjának a nevét.

DR. BOZSIK PÁL (1884–1952), prépost, gyöngyösi plébános, nemzetgyűlési képviselő.

Érettségi után a lelkészi pályát választotta, 1906-ban szenteték pappá. Segédlelkész, majd az Egri Papnevelő Intézet tanára. 1916. januártól 1932. februárig a gyöngyösi Felsővárosi Plébánia apát plébánosa. 1918–19-ben a Keresztényszocialisták vezetője. A Tanácsköztársaság idején letartóztatták és a gyűjtőfogházba került. 1920–26. között nemzetgyűlési képviselő volt. Részt vett a város tűz utáni újjáépítésében, szorgalmazta a Szent Bertalan templom újjáépítését. 1921-ben az ő kezdeményezésére szervezték meg a Római Katolikus Polgári Fiúiskolát, amelynek helyén 1925-ben a Felső Mezőgazdasági Iskola épült. 1932 márciusában lemondott állásáról, s elment Gyöngyösről. A Budapest II. kerületében lévő Remetekertváros plébánosa lett. Itt templomot építtetett 1937 és 1942 között. 1945 után bekapcsolódott a keresztény politikai életbe. 1951-ben a Grósz perben elítélték, 10 évi börtönbüntetést kapott. 1952. június 3-án a váci börtönben halt meg.

BUGÁT PÁL (1793–1865), orvos, egyetemi tanár

1793. április 12-én született Gyöngyösön, egyszerű szabómester fiaként. Jó eredménnyel tanult a gyöngyösi gimnáziumban, majd orvosi tanulmányokat folytatott Pesten. 1816-ban avatták orvosdoktorrá. Ezt követően egyetemi tanársegéd, majd vidéki tisztifőorvos, 1828-tól az orvosi kar jegyzője volt, majd a sebészeti tanszéken élettanra, általános kórtanra és gyógyszerstanra oktatta 24 éven át a leendő orvosokat.

Professzorként kitűnt azzal, hogy tanítványait magyarul oktatta. Ő is észrevette, hogy a 1820-as évek Magyarországnak egyik központi kérdése a magyar nyelv ügye, ezért célul tűzte ki a magyar nyelvű orvosi- és természettudományi irodalom megteremtését. Az ügy érdekében 1831-ben Toldy Ferencsel megindította az Orvosi Tár című folyóiratot. Nyelvújító munkásságának eredményeként ma már nélkülözhetetlen kifejezésekkel (pl. genny, láz, sejt, kór, agy stb.) gyarapította szókincsünket. E tevékenységének fontos állomása a 40 000 szót tartalmazó *Természettudományi szóhalmoz* című nyelvészeti munkája (1844).

1830-ban a Magyar Tudós Társaság tagjává választották. 1841-ben megalapította a Természettudományi Társulatot, amelynek elnökéül választották meg. Az 1848-as szabadságharc idején a Honvédelmi Bizottmány Magyarország főorvosává nevezte ki. A bukás után a gyöngyösi ferences kolostorban talált menedéket, ahol a rendházfőnök a saját szobájában bújtatta el. 1850-ben költözött vissza a fővárosba, és élete végéig teljes visszavonultságban élt budai otthonában.

Városunkban a kórház viseli a nevét, amelynek régi épületében egy emlékszobát is berendeztek. A posta előtti tér 1950 óta róla elnevezett. Egykori szülőházát emlékkő jelöli az Arany János Iskola közelében.

CSOMOR KÁLMÁN (1843–1904), szíjgyártómester, polgármester, a filoxéra után a szőlőrekonstrukció megteremtője.

Szíjgyártó munkája mellett részt vett a város kulturális életében. Barátja, Ethei Sebők László plébános hatására újságírással foglalkozott. A *Gyöngyös* című hetilap munkatársa, 1874–79 között szerkesztője volt. 1881-ben a város valamennyi társadalmi rétege támogatása mellett Gyöngyös polgármesterévé választották. Elősegítette a város gazdasági, társadalmi fejlődését. Az ő idejében kezdték el pl. a Mátrán átvezető Bene–Parád út építését, részt vett a Gyöngyösi Bank Rt. szervezésében, folytatta az aszfaltjárdák építését. 1889 december 2-án leköszönt polgármesteri posztjáról. Az 1883–86-os években a filoxéra kipusztította a szőlőket. Csomor munkássága döntő volt az új szőlőkultúra megteremtésében. 1891-ben már szőlészeti-borászati kiállítást szervezett, 1892-ben szőlővel kapcsolatos újságot indított. Élete végéig dolgozott a város érdekében.

A **GAJDÓCZKI** építészcsalád több mint egy évszázadon át volt városunk és a vidék jelentős köz- és magánépületeinek megteremtője.

GAJDÓCZKI JÓZSEF (1863–1956) és öccse **ANTAL** (1866–1849) kőművesmesterek épületei közül néhány említést érdemlő: Heves Megyei Általános Bank Rt. vasbeton épülete (Fő tér 9.), valamint a Mária Tanoda (Mezőgazdasági Szakközépiskola) átépítése. Gajdóczi Antal 1912-ben megalapította az Első Gyöngyösi Gőztéglagyár Rt.-ot. Gajdóczi József gyermekei, **DEZSŐ** (1897–1978) és **LÁSZLÓ** (1899–1957) építészek, tervezők 1935-ig együtt dolgoztak. Sok köz- és magánépületet építettek Gyöngyösön és a környéken. Néhány jelentős ezek közül: a Szent Bertalan-templom tűz utáni újjáépítése, a Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank (Fő tér 2.), a Ferences Kultúrház (Páter Kiss Szaléz u. 22., Mátraháza, Posta stb.).

HANÁK KOLOS (1851–1923), a Mátravidék idegenforgalmának elindítója

A Mátra nyugati lábánál, Szurdokpüspökiben született. 1872-ben már jó nevű ügyvédként telepedett le Gyöngyösön, ahol tagja volt a különböző gazdasági, társadalmi és kulturális egyesületeknek is. 1887-ben a Magyarországi Kárpát Egyesület – amelynek 1873-tól tiszteletbeli tagja volt – Mátra osztályát hozta létre. Ezzel megkezdte a Mátra turisztikai feltárását és idegenforgalmi megismertetését. 1887–1891 között – Hanák vezetésével – már színekkel jelezték a fontosabb turista útvonalakat.

Útikönyvet írt Gyöngyös és a Mátra nevezetességéről, amely több kiadásban is megjelent (1889, 1897). 1897-től Budapesten a királyi ítélőtábla bírója, 1908-tól kúriai bíró

Élénk közéleti tevékenységén kívül szerette a gazdálkodást is. Abasáron és környékén földet vásárolt, éppen abban az időben, amikor a filoxéravész idején kipusztultak a szőlőültetvények. Hanák az újratelepítéssel mindent megtett az új szőlőkultúra elterjesztéséért, birtokát mintagazdasággá fejlesztve példát mutatott a környék gazdáinak. Budapesten 1923. december 3-án halt meg.

HANISZ IMRE (1844–1905)

Városunk jelentős közéleti személyisége. 1869-ben Budán a Műegyetemen mérnöki oklevelet szerzett. Magánzóként élt, Gyöngyöshalászon volt földbirtoka. Egész életét szülővárosa közművelődése és társadalmi élete magasabb szintre való emelése szolgálatába állította. Sokat tett a zenei élet fellendítéséért. A Műkedvelők Egyesületének igazgatójává választották, emellett a Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület igazgatója is volt. Házasságából gyermek nem született, ezért végrendeletében halászi 1000 holdas birtokát és kastélyát a városra hagyta azzal a kikötéssel, hogy az örökség a „Hanisz Imre alapítványa” címet viselje. Sem eladni, sem bankkölcsonnel megterhelni nem lehet. Halála után a Fő tér, ma a mellette lévő tér viseli nevét.

HÁM JÁNOS (1781–1857), szatmári püspök, 1848-ban hercegprímás.

Elemi és középiskoláit Gyöngyösön végezte, a teológiát az egri papnevelő intézetben tanulta. 1804-ben szentelték pappá. Hamarosan a papnevelde tanára, majd igazgatója lett. 1828-ban szatmári püspökké nevezték ki. Szatmár vidékére tanító, ápoló szerzetes nővéreket telepített le, kórházat, tanítóképzőt épített. Szatmárnémeti mai arculatát ő alakította ki. 1848-ban hercegprímássá nevezték ki, hivatalát nem tudta elfoglalni, ezért 1849 nyarán lemondott és visszatért Szatmárba. Jótékonyasága országszerte ismert volt. Gyöngyösön a Nagytemplom déli tornyát jórészt ő építtette, a Jókai utcai női Ispotály kápolnája is nevét dicséri. Jelentős összeget adott az 1838-ban létrehozott kórházhoz is. 1945 előtt utca viselte nevét Gyöngyösön, ma már a nevét sem ismerik.

HARRER FERENC (1874–1969), újjáépítési kormánybiztos

Dr. Harrer hosszú élete során volt politikus, miniszter, jogász, de sokan mint a városfejlesztéssel foglalkozó szaktekintélyt ismerték. Élete elsősorban a fővároshoz kötődik, Gyöngyössel az 1917. május 21-én kitört nagy tűzvész után került kapcsolatba. Május 23-án ugyanis, amikor IV. Károly király és Zita királyné meglátogatta a leégett várost, megígérte, hogy Gyöngyös „szébb lesz mint volt”. Az újjáépítés során a kormány az 1917. június 20. és 1919. szeptember 30. közötti időszakban Harrer Ferencet bízta meg a munkálatok irányításával. Warga László műszaki tanácsossal – akit magával hozott a fővárosból – felmérték a károkat, intézkedtek a közművek ügyében. Harrer új területeket vont be az építkezésbe, s megfogalmazta Gyöngyös újjáépítési törvénytervezetét, amelyet később az országgyűlés is elfogadott (1918.

XXIII. törvénycikk). Jóváhagyta a terveket, biztosította a szükséges pénzügyi fedezetet és műszaki erőket. A tűzvész utáni modern Gyöngyös megteremtőjeként említhetjük nevét.

HERTELENDI GÁBOR (1742–1816), altábornagy, a Nádor Huszárezred megszervezője.

Nemes családból származott, 17 éves korában a Kálnoky-huszárezredbe lépett be, ahol közkatonaként 8 év 3 hónapot szolgált. 1767-ben tizedes, 1776-ban főhadnagy, 1787-ben százados, 1794-ben főstrázsameszter – őrnagy – lett. 1800. október 17-én I. Ferenc magyar király ezredesi rendfokozattal kinevezte az újonnan felállított Nádor huszárezred élére. Október 26-án lett ezredparancsnok 1808. január 22-én brigadérosi (altábornagyi) rangot kapott. 50 évi katonai szolgálat után 66 évesen nyugdíjazták. Hertelendi részt vett a hétéves háborúban (1756–1763), az 1787-91. évi osztrák-török háborúban, valamint a napóleoni háborúkban 1792-től 1808-ig (a háború 1815-ben ért véget). Az 1799. április 27-i Cassanói csatában tanúsított helytállása miatt – Hertelendi megfordította huszárjaival a csata sorsát, elfogta a francia vezérkart – 1801-ben megkapta a Mária Terézia Rend középkeresztjét. Az ezredessé előléptetett Hertelendinek kellett az új ezred – Nádor huszárok – tapasztalatlan újoncaiból huszárokat nevelnie Gyöngyösön, az ezred székhelyén (laktanyájuk a Nagypatak partján volt). Az új huszárezred részt vett a harcokban. Az 1805. október 17-i ulmi fegyverletétel előtt 2000 huszár – Hertelendi vezetésével – kitört a bekerítésből. Az áttörésben résztvevők között volt huszáruhában Ferdinánd főherceg trónörökös, a későbbi V. Ferenc magyar király is. Hertelendi ezután még évekig harcolt, helytállásával megmutatta, hogy mire képes a magyar katona. Nyugdíjazása után Gyöngyösön élt, sírja a Felsővárosi temetőben van.

JAKAB MIHÁLY (1802–1857), ügyvéd, Gyöngyös város első polgármestere.

Jogot végzett, s 1830-tól Gyöngyösön ügyvédként dolgozott. Nemesi családok jogtanácsosa, uradalmi ügyésze volt. 1836–1844 között Gyöngyös tiszti ügyésze. 1848. július 27-én a város polgármesterévé választották. A hadi események érintették Gyöngyöst is és a bevonuló császári katonákat élelemmel, szállással kellett ellátni, ezért a felelős a polgármester volt. Miután a császári csapatok elhagyták a várost, 1849. január 31-én éjjel hat gyalogos katona elfogta lakásán Jakab Mihály polgármestert, az Orczy-kastélyban pedig gróf Montecuccoli vértess ezredest és Poroszlóra, illetve Debrecenbe vitték őket. A polgármester ellen a vád, hogy kiszolgált az ellenséget, nem volt igaz, el is bocsátották Debrecenből. 1849. július 11-én tért haza Gyöngyösre, betegen. Ekkor a császáriak kényszerítették a polgármesterségre 1851 májusáig. Mint polgármester eleget tett esküjének, az elszenvedett igaztalan meghurcolás és a további munkássága vezetett korai halálához.

KEMÉNY JÁNOS (1855–1935), ügyvéd, polgármester.

Elemi és középiskolai tanulmányai után jogot Pesten tanult, 1879-ben államtudományi vizsgát tett. Ezután birtokán gazdálkodott, földet bérelt, de tönkrement. 1892-

ben városi szolgálatba lépett, közgyám, városi tanácsos, árvaszéki ülnök lett. Részt vett az új szőlőkultúra megteremtésében. Aktív szerepet vállalt a városi iskolák és a gimnázium államosításában is, mezőgazdasági gépeket is tervezett. 1908. április 30-tól 1919. november 10-ig Gyöngyös polgármestere volt. Programjában új, modern város megteremtését ígerte, jó ivóvizet, csatornázást, járható, egyenes utcákat, villanyvilágítást, hidakat, középületeket. Vasúti csomóponttá akarta Gyöngyöst tenni. Polgármestersége idején felépült a bíróság épülete, szép paloták emelkedtek a Fő téren, új iskolákban kezdődhetett a tanítás. Sajnos a fejlődést megakadályozta az I. világháború és ezt betetőzte az 1917. évi tűz. A tűz idején Kemény polgármester is részt vett a mentési munkákban, sőt még az újjáépítést is ő szervezte és indította el. Harrer kormánybiztosnak mindenben segítségére volt. Munkáját a lakosság legnagyobb meglepedésére végezte a tűzvész előtt és utána is. Cikkeket írt a helyi újságban és a Gyöngyösi Kalendáriumban. Egy vallásos tárgyú könyve jelent meg 1929-ben *Ünnepnapok* címen. Ő teremtette meg a modern Gyöngyöst.

KOZMÁRI DEZSŐ (1857–1907)

Kereskedő, a Gyöngyösi Önkéntes Tűzoltó Testület egyik megalapítója és első főparancsnoka. Fűszerkereskedő, városunk jeles közéleti személyisége. Részt vett a Gyöngyösi Bank Rt. létrehozásában (1888), a Kaszinó alelnöke, az 1867-ben alakult Takarékpénztár igazgatósági tagja stb. Az Önkéntes Tűzoltó Testületet megalakulásától 1890. július 6-tól haláláig, 1907. január 20-ig főparancsnokként vezette, országos színvonalra emelte és elismertette tette. A jól szervezett és képzett gyöngyösi önkéntes tűzoltók sok hazai versenyen vettek részt és értek el kimagasló eredményeket. 1900-tól Kozmári Dezső nevével viseli a Gyöngyösi Tűzoltólaktanya.

MEDGYASSZAY ISTVÁN (1877–1959), építész, szakíró, műegyetemi tanár.

Az 1917. évi tűz után dolgozott városunkban. Ő tervezte 1922–23-ban a Ruszházat (Jókai u. 8.), 1925–26-ban a tisztviselőházat (Epreskert u. 10.), 1927–30-ban Mátraházán a Mátra Egylet kétemeletes menedékházát (Sport Szálló) és 1933-ban a Gyöngyös Fő terén álló Mátra Országzászlót (lebontották).

BÁRÓ ORCZY I. LŐRINC (1718–1789), költő, katona, főispán.

Tanulmányai befejeztével katonának állt. Részt vett az osztrák örökösödési háborúban (1740–48), 1756-ban saját költségén egy huszárezredet állított fel. A hétéves háború (1757–63) idején huszáraival részt vett Berlin megsarcolásában (1757. október 10). 1764-ben tábornokká léptették elő, majd leszerelt. 1767-től Abaúj megye főispánja, 1774–82 között a Tisza-szabályozás királyi biztosa. Gyöngyösön ő építette az Orczy-kastély barokk részét 1760–1770 körül. „Residenciális” háza a Fő téren állt (a 9. vagy 11. sz. épület helyén). Szívesen tartózkodott Gyöngyösön és Tarnaörsön is. Mint költő a magyar nyelvet és irodalmat pártolta. Munkáiban a hagyományos nemesi életformát és a felvilágosult polgári fejlődés elemeit is megtaláljuk, a falusi életformát helyezi előtérbe. A magyar felvilágosodást segítette irodalmi munkásságával. Verseit két kötetben adták ki. Az Orczyak nevével utca őrzi Gyöngyösön.

PÁTZAY JÁNOS (1906–1955), orgonaművész, karnagy
Gyöngyösön született 1906. november 23-án. Iskoláit is itt végezte, majd Budapesten a Zeneművészeti Főiskolán folytatta az orgona tanszakon. Visszatért Gyöngyösre és a Szt. Bertalan-templom kántoraként dolgozott évtizedeken át. Az 1930-as évek közepétől templomi hangversenyek, zongoraversenyek, rádiós szereplések, valamint az énekkari munka tette nevét egyre ismertebbé az országban. A Katolikus Énekkar karnagyaként országos sikereket ért el a dalosokkal. Jelentős érdeme volt abban, hogy Gyöngyöst „dalosvárosként” emlegették az 1930-as, 40-es években.

A háborús események elől Szombathelyre menekült, majd a front elmúltával visszatért Gyöngyösre, és folytatta munkáját a Szt. Bertalan-templom kórusával. Emellett éneket és zenetörténetet is tanított a mezőgazdasági iskolában. Aktívan részt vett a gyöngyösi zenei élet szervezésében is: orgona- és zongorahangversenyeket rendezett, többször fellépett a Magyar Rádióban. Próba közben – rádiós fellépésre készülve – 1955. szeptember 6-án hunyt el.

A gyöngyösi Zeneiskola fennállásának 35. évfordulóján, 1993-ban vette fel Pátzay János nevével, méltó emléket állítva az egykori zenésznek.

DR. PUKY ÁRPÁD (1877–1959), ügyvéd, polgármester

Egerben született, ott végezte a gimnáziumot is, majd az egri jogakadémia hallgatója lett. Ügyvédi irodáját 1909-ben Gyöngyösön nyitotta meg, s a városban hamar ismertté vált. A Gyöngyösi Forradalmi Törvényszék 1919. április 23-án letartóztatta, de sikerült megszöknie, s augusztus 21-én került ismét haza. 1919. november 8-án Gyöngyös város polgármesterévé választották. A város történetének egyik legnehezebb időszaka volt ez, hiszen az 1917. május 17-i nagy gyöngyösi tűzvész idején a település jelentős része leégett. 22 évnnyi hivatali ideje alatt – romokból építve virágzó várost – a legtöbbet tette Gyöngyösért. Csupán néhány a nevéhez fűződő alkotásokból: 1920–22 között újjáépítette a Szent Bertalan-templomot, megoldotta a lakásgondokat. Polgármestersége idején új városrész alakult ki az Érsekföldön. 1926–27-ben vízművet építtetett, s ezzel ivóvízhez juttatta a lakosságot. Erre az időszakra tehető a Nagy-patak szabályozása. Megváltozott a város külső képe: új házak, fasorok, kövezett, aszfaltozott utcák jöttek létre. Az ő nevéhez fűződik több szociális létesítmény építése: a tüdőbeteg-gondozó, városi bölcsőde, napközi otthon, mátraházi, kékestetői, szanatóriumok, üdülők stb. Számos társadalmi egyesületben tevékenykedett, így elnöke volt a helyi Kaszinó Egyesületnek és az Alapítványi Közkórháznak is. 1942. február 9-én egészségügyi állapotára hivatkozva nyugdíjazták. 1945-ben a Nemzeti Bizottság elnökének választották meg. Részt vett az újjáépítésben, de a sorozatos támadások miatt le kellett mondania. 1959 júniusában elhagyottan halt meg.

QUARDI KRISTÓF (?–?), olasz származású kőművesmester

1745–1779 között jelentős késő barokk épületeket épített, 1760–1766 között gróf Haller Sámuelnek dolgozott, 1767-től éveken át a vármegyei kvártélyházat építette (Vármegyeház 1.). 1766–67-ben ő építi a benei (Mátrafüred) kápolnát. 1767–68-ban

az ő nevéhez fűződik a gyöngyöspüspöki templom átépítése. Ugyancsak ő a mestere 1767-ben az Ispotálynak (Koháry u. 2.) és a Szent Orbán-templom 1752. évi tűz utáni átépítésének.

RABL KÁROLY (1745–1828), német származású kőművesmester Gyöngyös XVIII. század végi, XIX. század eleji legjelentősebb építőmestere. 1782–83-ban a városháza épületét, 1783–84-ben az Almásy palotát (Szent Korona ház), 1785-ben a Nagy-patak Tó (Vachott S.) utcai egykori kőhidját, 1786-ban Orczy Lőrinc farkasmályi pincéjét építette. De az ő nevét dicséri az 1792–93-ban emelt Farkas vendégfogadó (Jókai u. 30.), a Református templom, a lovaskaszárnya (Vármegyeház 1.), majd az Ispotály bővítése. 1818-ban ő a mestere a megyei raktárnak (Sóház tér), 1818–20-ban pedig a Nagy-patak melletti Zsinagóga (Televízió) épületének. 19 kőhid tervét készítette, s többet épített is.

RICHTER GEDEON (1872–1944), gyógyszerész

A Gyöngyöshöz közeli Ecséden született, gazdag földbirtokos család sarja. Testvérével korán árvaságra jutott, és a nagyszülőknél nevelkedett Gyöngyösön. Itt végezte el az elemi iskolát és a gimnáziumot, majd gyógyszerésznek tanult a pesti egyetemen. Gyógyszerész gyakornokként két évre ismét visszatért Gyöngyösre, és a Mersits Nándor-féle gyógyszertárban dolgozott. Diplomáját kitüntetéssel szerezte meg. Külföldi tanulmányútja során sok tapasztalatot gyűjtött, különösen a gyógyszeresek kisüzemi előállítására terén. Visszatérte után eladta a családi örökséget, és Pesten patikát vásárolt, majd gyógyszergyárat alapított (1902). Egész életét a gyár fejlesztésének szentelte, és világszínvonalon működő gyógyszergyárat hozott létre Magyarországon. Városunkban a Hanisz téren gyógyszertár viseli a nevét.

SPETYKÓ GÁSPÁR (1817–1865), költő

A helybeli gimnázium elvégzése után egy ideig ferences szerzetes volt, majd kilépett a rendből, és felcsapott vándorszínésznek. Ennek búcsút mondva jogász lett, és mint törvényszéki jegyző és ügyész dolgozott Pesten. 1848–49-ben beállt a nemzetőrök közé, és a Délvidéken védte hazáját. Tudósításai ma is pontos képet adnak az eseményekről. A szabadságharc bukása után eltiltották az ügyvédi praxistól. Verseit már fiatalon közölték a korabeli lapok (Regélő, Honművész, Athenaeum). Költményeiben Petőfi és a népköltészet hatása tükröződik vissza. Különösen fontos számunkra verseiben Gyöngyös és a Mátra vidékének sajátos, ékes nyelven való megjelenítése (tájnyelvi szavak gyakori használata).

GRÓF SZÉCHENYI PÁL (1645–1710), kalocsai érsek, politikus.

1653-ban költözött el családjával Gyöngyösről. 1662-ben belépett a Pálos rendbe, tanár, majd perjel (szerzetesi előljáró) lett. Később felmentették a szerzetesi fogadalom alól, világi pap lett. 1676-ban pécsi, 1687-től veszprémi püspök, 1696-tól pedig kalocsai érsek lett. 1697-ben I. Lipót király a Széchenyi családot grófi rangra emelte. A Rákóczi-szabadságharc idején – 1704-ben – két ízben, március 18. és 29.,

illetve augusztus 28. és szeptember 12. között vezette a békéltető tárgyalásokat Gyöngyösön I. Rákóczi Ferenc és a király között.

SZÉCSÉNYI TAMÁS (1290–1354), vajda

Apja a Kacsics nemzetségbeli Farkas, az Árpád-korban nógrádi főispán, a Szécsényi család őse, 1298-ban a királyné főpohárnoka. Az Árpád-ház kihalása (1301) után Tamás fia a trónért folyó küzdelemben Károly Róbert mellé állt. A hűtlenné vált Csobánkák birtokait – köztük Gyöngyöst és Benét is – 1327-ben Tamás erdélyi vajda, Szolnok grófja kapta meg. Mivel a király odaadó híve volt, birtokokat és méltóságokat kapott (1321–1342). nyolc megye ispánja, a királyi tárnokmesteri, és országbírói hivatalot töltötte be (1349–54). Első felesége az Aba családból származott, míg a második a királyné rokona volt. 1334. május 5-én három birtokközpontjának: Gyöngyösnek, Szécsénynek és Rimaszombatnak városi kiváltságot szerzett a királytól. A városi kiváltság megszerzésével Tamás vajda elősegítette Gyöngyös fejlődését.

TÖRÖK IGNÁC (1795–1849), hadmérnök

A 13 aradi vértanú egyike. Gödöllőn született 1795. június 23-án. A család 1809-ben költözött Gyöngyösre, ahol Török Ignác 1809 és 1811 között a gimnázium tanulója volt. A tehetséges ifjú 1811-től katonai pályára lépett, Bécsben végezte el a császári és királyi hadmérnöki akadémiát. Katonai pályafutásának jelentős szakaszaként említhetjük, hogy a magyar nemesi testőrségben teljesített szolgálatot, majd mérnökari tisztként, tanárként dolgozott. Tanítványa volt Klapka György és Görgey Artúr is.

Az 1848–49-es szabadságharc idején 1848 szeptemberében Komárom várának erősítését vezette. Ekkor állt a szabadságharc oldalára, és végig kitartott mellette. A megerősített komáromi vár kulcsfontosságú volt a szabadságharc történetében, az ellenfélnek nem sikerült bevennie. 1849 januárjában a vár parancsnokává nevezték ki, és megkapta a tábornoki rangot. A szabadságharc befejező szakaszában Török Ignác a szegedi sáncok nagyszabású építkezéseit vezette, és innen vonult vissza a hadsereggel Világoshoz. Így kapcsolódott sorsa 12 tábornoktársához, és torkollott az aradi tragédiába, 1849. október 6-án.

VACHOTT SÁNDOR (1818–1861), költő

1818. november 17-én született Gyöngyösön. Gimnáziumi éveit is itt kezdte a városban, majd a szülők korai halála miatt Eperjesre került testvérével, Imrével együtt. Költői tehetsége is itt bontogatta szárnyait. Részt vett az anyanyelvünk művelésére alakult Magyar Önképzőkör Társaság munkájában, társaival újságot szerkesztett.

1838-tól az Athenaeumban jelentek meg első költeményei. Erdemeinek elismeréseként a Kisfaludy Társaság, majd a Magyar Tudományos Akadémia 1843-ban tagjai sorába választotta. A költő méltó társára talált Csapó Mária személyében, s pesti lakásuk hamarosan írók és költők találkozóhelyévé vált (Vörösmarty, Erdélyi János). Vachott Sándor igen jó barátságban volt Petőfivel is, aki feleségének hűgához, Csapó Etelkéhez írta „Cipruslombok...” ciklusának verseit.

Az 1848-as események magukkal ragadták Vachott Sándort is, aki ekkoriban ügyvédként, Kossuth titkáráként dolgozott. (Kossuth Lajoshoz anyai ágon rokoni szá- lak fűzték a Vachott testvéreket). A szabadságharc után ő is bujdosásra kényszerült, s a család nagyrédei birtokára vonult vissza, ahol ügyvédként dolgozott. Egyik barátja, Sárosy Gyula rejtegetése miatt azonban bebörtönözték, ahol elméje elborult, s a súlyos betegség gyötrő évei következtek rá és családjára. Elmeogyintézetben halt meg 1861. április 9-én. Összes költeményeit 1856-ban jelentette meg Imre öcs- ce. Halála után Arany János írt róla nekrológot a Szépirodalmi Figyelő című folyó- iratban.

Városunkban a róla elnevezett utcában emléktábla jelzi az egykori szülőházat, ne- vét viseli a városi könyvtár is.

VAHOT IMRE (1820–1879), író, szerkesztő

Vachott Sándor öccse. Családi nevét Imre később magyarosította, innen az eltérő írásmód. Boldog gyermekéveit városunkban töltötte, amelyről később emlékira- taiban is beszámolt. (Visszaemlékezései máig is fontos tudósítások az akkori embe- rek szokásairól, életéről.) Ő is a gyöngyösi gimnáziumban tanult, majd Eperjesre ke- rült testvérel együtt, ahol részt vett a Magyar Önképző Társaság munkájában. Míg Sándor a költészet mestere, addig Imre a próza, az újságírás és az irodalmi szerkesz- tőmunka révén vált híressé. Első írásai a Rajzolatokban, majd az Atheneumban és a Figyelőben jelentek meg. 1842–43-ban már Kossuth Pesti Hírlapjának rovatvezető- je, később a nagyhirű Pesti Divatlap szerkesztője volt. Jó érzékkel gyűjtötte maga köré a kor fiatal íróit, így Petőfit is, aki egy éven át dolgozott mellette segédser- kesztőként. Jelentős műveként említhetjük a Magyarföld és népei című füzetsorosa- tot, amely Magyarország jelentős vidékeit – így Gyöngyöst is – útikönyvszerűen mu- tatta be.

Miután a Pesti Divatlap mellékleteként kiadta a Nemzetőr című politikai hetila- pot, 1849 januárjában az osztrákok elfogták és rendőri felügyelet alá helyezték. Sza- badulása után is többször zaklatta a rendőrség. A Bach-korszakban irodalmi és tör- ténelmi tárgyú írásaival igyekezett a nemzeti öntudatot ébren tartani, s ezt a célt szol- gálták színdarabjai is. 1857–62 között a Napkelet című hetilapot szerkesztette.

Az egykori szülőház (Vachott S. u. 8.) közelében utcanév őrzi emlékét.

VEZEKÉNYI (HORNER) ISTVÁN (1808–1891), a gyöngyösi kórház alapító igazgató főorvosa.

A pesti egyetemen 1831-ben szerzett orvosi diplomát. 1835-ben került Gyöngyös- re gyakorló orvosként, majd 1836-ban városi tisztiorvosnak választották. Megismer- ve a közegészségi állapotokat, hosszú szervező munka után 1838. szeptember 16-án sikerült alapítványi közkórházat létrehoznia, amelynek igazgató főorvosa lett. 1848 telén kinevezték a pesti Ludovika Akadémia főorvosává, de 1849 februárjában már visszatért Gyöngyösre, s átvette a tisztiorvosi állást, és így gyógyította a kápolnai csata sebesültjeit. 1853-tól 1886-ig a kórház igazgatója. Orvosi működése 51 éve alatt mindent megtett a kórház fejlesztése, a város közegészségügyi helyzetének ja-

vítása érdekében. Kórházi körülmények között először alkalmazta Magyarországon a homeopata gyógymódot, cikkeket írt az orvosi szaklapokban. 1863-ban Pesten megjelent a Gyöngyös történetéről szóló munkája.

VISONTAI KOVÁCS LÁSZLÓ (1827–1889), földbirtokos, politikus, közéleti személy

Elemi és gimnáziumi tanulmányai után Pesten végzett jogot. 1847–48-ban jurá- tusként részt vett Pozsonyban az utolsó rendi országgyűlésen. A szabadságharc bu- kása után börtönbe került. Családjának Vámosgyörkön volt birtoka. 1858-ban meg- alakította a Heves és Külső Szolnok Vármegye és a Jász Kerület Gazdasági Egyesü- letét. Az egyesület megyei központja Visontai Kovács László vámosgyörki kastélya lett. Birtokán mintagazdaságot hozott létre. 1861-től haláláig országgyűlési képvise- lő volt. 25 éven át az országgyűlés háznagya, Deák Ferenc munkatársa volt. Részt vett az 1867. évi kiegyezési tárgyalásokon, s tagja volt a Honvéd Egyletnek. A Pest– Miskolc vasútvonal építésének szorgalmazója. Mezőgazdasági témájú cikkeivel se- gítette a modern mezőgazdaság kialakulását.

WÄLDER GYULA (1884–1844), építész, műegyetemi tanár, a magyar neobarokk építészet legnagyobb mestere

Az 1917. évi tűzvész után dolgozott Gyöngyösön. Részt vett a Szent Bertalan-temp- lom újjáépítésében. Ő készítette 1921–22-ben a Magyar. Nemzeti Bank Gyöngyösi Fiókja és a Tűzoltólaktanya terveit, valamint 1924–25-ben a Víztorony, 1926–27-ben pedig az 1. sz. kút- és gépház tervét.

WARGA LÁSZLÓ (1878–1952), építész, műszaki tanácsos

A jászberényi születésű építész a budapesti műegyetemen szerezte meg oklevelét. A főváros szolgálatában kezdett el dolgozni, Budapest és más vidéki városok város- rendezési terveivel is foglalkozott. Gyöngyössel akkor került kapcsolatba, amikor az 1917-es nagy tűzvész alkalmával a város jelentős része leégett, és az újjáépítés ke- rült szóba. Dr. Harrer Ferenc, az újjáépítés kormánybiztosa hozta magával munka- társaként Wargát Lászlót. Warga olyan tervet akart készíteni, amely hosszú távon szá- mol a város fejlődési lehetőségeivel. Új, hosszanti keresztutcákat, tág tereket alakí- tott ki, kiegyenesítette a Nagy-patak medrét és impozáns középületeket tervezett. Elképzelései csak részben valósulhattak meg. Terveit 1941-ben és 1946-ban újra át- dolgozta. Foglalkozott Mátrafüred rendezési tervével is, a település az ő elképzelé- sei alapján vált igazi nyaralóteleppé.

A Kálvária-parti lakótelepen emlékkő és utcanév őrzi a nevét.

ZALÁR JÓZSEF (1825–1919), költő, megyei alispán

Zalár József – eredeti nevén Hizli József – gyöngyösi iparoscsaládban született, édesapja kerégyártó céhmesterként dolgozott. Az egykori szülőház a mai Zalár u. 3. sz. alatt volt. A gimnáziumot városunkban végezte el, majd az egri papnevelde eminens tanulója lett. Pappá szentelése azonban elmaradt, helyette ügyvédi okleve-

let szerzett. 1848 júniusában a nemzetőrök közé állt, és hamarosan Damjanich tábornok történetírója lett. A szabadságharc bukása után Vörösmarty Mihállyal, Bajza Józseffel és Vachott Sándorral együtt bujdosott. Visszatér szülőföldjére, és 1851-52-ben nevelői állást töltött be Gyöngyöshalászon. 1860-ban aljegyzőként Heves megye szolgálatába lépett. 1869-ben már főjegyző, 1892-től 1897-ig pedig alispán. Utolsó éveit Egerben élte le, teljes visszavonultságban.

Költeményeinek meghatározó élménye a szülőföld, a gyermekkori emlékek, a Mátra bércei. Elbeszélő költeményei többnyire történelmi témájúak (Benevár, Kompolt).

Ajánlott irodalom

- A Mátra gyöngye: Irodalmi emlékek és emlékezések Gyöngyösről / vál. és szerk. Lisztóczy László. Gyöngyös, 2000. 351. p.
- B. Gál Edit: A gyöngyösi Fő-tér városképi alakulása. Gyöngyös, 2000.
- Barabás Jenő: A palócok etnikai és néprajzi vizsgálatának problémái. Eger, 1968.
- Bártfai Szabó László: Gyöngyös és vidéke bortermelésének története 1850-ig. Budapest, 1937.
- Bartha, D.: Természetszerű erdők kezelése. – KÖM Természetvédelmi Hivatal Tanulmánykötetei 7. Budapest, 2001.
- Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730–1735. Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai 8. Eger, 2001.
- Berze Nagy János: A Heves megyei nyelvjárás. NyF. 16. Budapest, 1905.
- Bodnár László: A mátraaljai borvidék. Eger, 2001., 291 p.
- Borhidi, A.–Sánta, A.: Vörös könyv Magyarország növénytaulmányainál. – KÖM Természetvédelmi Hivatal Tanulmánykötetei 6. Budapest, 1999.
- Borovszky Samu (szerk.): é. n. Heves vármegye. Budapest, 1909.
- Csemegi József–Bártfai Szabó László: A gyöngyösi Szent Bertalan-templom. Budapest, 1937.
- Csiffáry Gergely: Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében. Eger, 1996.
- Csiffáry Gergely–B. Huszár Éva: Heves megye II. József kori katonai leírása (1783–1785). Eger, 1999.
- Csóka, Gy.–Kovács, T.: Xilofág rovarok. Xylophagous insects. Agroinform K. Budapest, 1999.
- Dénes József–Nováki Gyula: Óskori várak a Mátrában. In: Mátrai Tanulmányok 1995. Gyöngyös, 7–28.
- Dezséri Bachó László: A gyöngyösi alapítványi közközház története (1838–1938). Gyöngyös, 1938.
- Dezséri Bachó László: A gyöngyösi templomok története. Gyöngyös, 1944.
- Dezséri Bachó László: A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-ig. Gyöngyös, 1941.
- Dezséri Bachó László: A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-től napjainkig. Gyöngyös, 1942.
- Dezséri Bachó László: Gyöngyös város 1848–49-ben. Gyöngyös, 1939.
- Dezséri Bachó László: Gyöngyös város a török hódoltság idejében. Gyöngyös, 1941.